

Segona addició de monedes catalanes locals

M. CRUSAFONT I SABATER

Arran de la descoberta de la veritable moneda local de Gratallops i d'algunes altres novetats, havíem preparat una segona addició d'aquesta sèrie per ésser publicada a *Acta Numismàtica* 26. L'excés de material i, d'altra banda, la decisió de no carregar els costos d'*Acta* amb edicions voluminoses varen fer ajornar la seva publicació. Creiem que això no serà un inconvenient, ans al contrari, perquè en l'any d'espera, el nombre de novetats s'ha acrescut de forma molt notable, de manera que l'antic escrit ha hagut d'ésser completament reestructurat. En el text actual mantindrem l'ordre alfabètic dels pobles per anar al·ludint a les noves descobertes, de manera que hi haurà una notable diferència entre els pesos específics de cada apartat, perquè en alguns casos hi aportarem tipus totalment nous, mentre que en d'altres només assenyalarem novetats ja publicades en altres llocs, però referits a monedes locals, o indicarem senzillament la presència de nous exemplars. Malgrat tot, hem cregut que l'ordenació alfabètica era preferible de cara a facilitar la consulta i a poder establir comparacions amb la nostra primera catalogació.¹

En un altre aspecte, ens congratulem d'haver pogut trencar la solitud de què ens queixàvem en l'anterior addició.² Nous investigadors s'han interessat pel numerari local, com ho podrem constatar al llarg d'aquestes pàgines i ens cal assenyalar especialment les noves descobertes documentals de J. M. Llobet i Portella, i les recents investigacions de Xavier Sanahuja que han confirmat l'emissió de monedes locals a Alcover i han aportat un taller fins ara totalment desconegut: Riudoms. Tal

1. Ens referim a M. CRUSAFONT I SABATER, *La moneda catalana local*, Barcelona, 1990. Anirem citant aquesta obra i el seu catàleg al llarg del treball sense tornar-ne a citar la referència.

2. Ja vàrem publicar una primera ampliació del nostre llibre citat, v. M. CRUSAFONT I SABATER, «Acreixements a la moneda catalana local», *Acta Numismàtica* [Barcelona] 24 (1994), p. 141-174. Vegeu p. 174. També ens referirem sovint a aquest treball.

com havíem indicat en l'anterior treball, sembla clar que podrem anar incrementant el nombre de tipus dels tallers coneguts, però resulta, en canvi, cada cop més difícil augmentar la nòmina de les poblacions emissores.³

En la llista de novetats afegirem també nous exemplars en l'apartat, ja prou voluminos, de les peces incertes. Són un repte per als numismàtics i un estímul per seguir treballant en aquest apartat.

AITONA

Les peces úniques sempre creen una certa incomoditat, sobretot quan ens movem en l'àmbit de la moneda local, tan poc explícita, tan pobre d'elements i tan avara de llegendes. Certament, una peça única podria haver-se esmunyit en el circulant català i pertànyer a un context completament allunyat. És per això que ens plau assenyalar l'aparició d'un segon exemplar de la incusa quadrada que porta una torre entre unes rengleres verticals de pans i que nosaltres vàrem suposar que podria ésser d'Aitona. Cal advertir novament que no hi ha elements determinants per a l'atribució llevat de la doble sèrie de pans que sembla al·ludir a l'heràldica dels Montcada, senyors d'Aitona, lloc emissor de moneda, segons és documentat. El nou exemplar, que reproduïm a la làmina amb el núm. 1, és de diferent encuny que l'altre fins ara conegut. Això confirma que va haver-hi una emissió d'una certa entitat. Al marge d'això, manté la mateixa descripció que vàrem fer al nostre catàleg on li donàvem el núm. 1013⁴ Les diferències més evidents les trobem a la torre, que ara és més ampla i te els merlets més separats. També les finestres són diferents: en l'altre exemplar eren estretes i semblaven dobles, mentre que ara són amples i semblen senzilles. Fins i tot sembla que en el primer exemplar hi ha doble renglera de finestres, mentre que ara només n'hi ha una. El nou exemplar mesura 13,5 × 13 mm i el seu pes és de 0,4 g. Làmina núm. 1.

AGRAMUNT

Entre la munió de peces més o menys monetiformes darrerament examinades ens ha cridat l'atenció un exemplar gruixut, de plom, que reproduïm a la làmina amb el núm. 2. El gruix del cospell es troba entre els dos i tres mil·límetres i sembla que

3. Vegeu J. Ma. LLOBET i PORTELLA, «Documents per a la història de la moneda municipal de Cervera (1462-1626)», *Acta Numismàtica* [Barcelona] 24 (1994), p. 111-140; íd., «Un nou document relacionat amb els ploms de verema de Cervera (1381)» i «Documents per a la història de la moneda municipal de Cervera (1462-1626) (Addenda)», *Acta Numismàtica* [Barcelona] 26 (1996), p. 161-164 i 165-170; X. SANAHUJA, «Alcover i Riudoms, dues seques locals al Camp de Tarragona», *Gaceta Numismática* [Barcelona] 119 (1995), p. 39-46; íd., «Els senyals del camp de Tarragona del segle XV», *Gaceta Numismática* [Barcelona] 126 (1997), p. 37-48.

4. Ens referim, com hem assenyalat, al catàleg del nostre *La moneda...*

la peça és trencada al cantó esquerre. Al camp veiem un puig cimat de lllir acantonat d'uns elements vegetals espinosos, tot plegat voltat d'una orla de punts., Més enllà de l'orla s'hi observa l'enfonsament que ha provocat el límit del punxó. Al revers només s'aprecia una part d'una orla de punts i també el límit de l'impacte del punxó. El diàmetre del punxó seria d'uns 15 mm i el fragment de plom pesa 7 grams, de manera que sencer devia haver pesat prop dels 10 grams.

La peça s'allunya per pes, gruix i factura dels ploms monetiformes. En canvi, l'estampa de l'anvers s'apropa molt a un dels senyals d'Agramunt darrerament trobats. Ens referim al que porta al costat del puig un card elemental.⁵ En aquest cas, però, no hi ha ni el card ni la llegenda i, en canvi, s'hi han afegit els ornaments vegetals.

És possible que aquesta peça sigui una prova d'encuny d'un nou tipus incús, fins ara desconegut. Ens ho fa pensar el gruix i pes excessiu de la peça, força més alt que el dels senyals de plom fins ara coneguts. No es pot descartar, tanmateix, que sigui una peça agramuntina de plom. La disjuntiva només la pot resoldre l'aparició d'incuses d'aquest encuny o la d'altres ploms semblants.

Certament, tampoc l'atribució a Agramunt es pot assegurar, per bé que sembla que la peça va ser trobada a la zona.

ALCOVER

Hi havia indicis que Alcover hagués pogut batre moneda local. En concret, un text del segle XVII on s'afirmava que el capítol episcopal de Tarragona havia concedit llicència monetària a la vila d'Alcover. Amb això no hi havia, però, total seguretat, i el mateix Botet es preguntava si no s'hauria d'interpretar com un permís per batre pellofes.⁶ Com hem dit al principi, ara Xavier Sanahuja ha pogut certificar amb documents municipals d'Alcover que aquesta població va batre moneda al primer quart del segle XVII.⁷ Resta identificar aquesta moneda, ja que fins ara no hi ha cap peça que s'hi pugui atribuir.

L'ALGUER

Tal com havíem assenyalat, ja fa uns anys que el nostre amic Enrico Piras de Sàsser ens va fer conèixer un nou tipus monetari d'aquesta població sarda. Es tracta de l'òbol corresponent al diner ja conegut a nom de Carles I. La tipologia i les llegendes són semblants a la dels diners, i se'n separa només pel mòdul i el

5. Es tracta del núm. 1 de la nostra primera addició, citada. Vegeu p. 142.

6. Manuscrit inèdit de Botet i Sisó citat per nosaltres a *La moneda...*, p. 89.

7. «Alcover i Riudoms...», abans mencionat.

pes. Encara no podem donar les fotografies d'aquest nou tipus, pendent d'aparèixer publicat a la sèrie dels *Quaderni* de l'Associació Numismàtica d'aquella ciutat.⁸

ANGLESOLA

Ens han assegurat persones d'aquesta població que no ha aparegut cap incusa de les que atribuïm a Anglesola en les terres properes. Això ens ha dut a examinar altres possibilitats. Certament, les faixes ondulades tant poden al·ludir a Anglesola com als Anglesola, però tenim a favor de la població la menció que encunyà moneda que va trobar Llobet i Portella.⁹

Altres poblacions possibles podrien ésser Guissona, que també té aquesta heràldica, però ni tenim notícies documentals d'emissions ni constància de troballes en la seva rodalia.

També podrien ésser de Bellpuig, ja que els Anglesola van tenir-hi el domini fins al 1381. El fet és, però, que tampoc s'han trobat llautons amb bandes horitzontals ondulades a Bellpuig mateix. Sembla que on han sorgit més peces és a Agramunt.

L'absència de troballes a Anglesola no és, però un argument prou determinant, sobretot per a unes peces que disposen avui d'una escassa evidència. D'altra banda, l'aparició a Agramunt pot explicar-se per l'atracció que degué exercir el seu mercat. En conseqüència, pensem que, amb les dades actualment disponibles, l'atribució a Anglesola segueix essent la més sostenible.

ARBECA

La numismàtica arbequina s'ha enriquit amb els dos exemplars que descrivim a continuació:

- Incusa de llautó:

a/+: DE: AR...

Triple card. Orla de punts.

Pes: 0,38 g Ø: 20 mm Crus-1030 Llàm. núm. 3

- Senyal de plom:

8. Segons ens indica Piras, la notícia ha d'aparèixer al núm. 9 de la sèrie *Quaderni di numismatica dell'Associazione Numismatica Sarda*, i es troba en curs d'impressió.

9. J. M. LLOBET I PORTELLA, «Les monedes i pellofes de Tàrraga», *Acta Numismatica* [Barcelona] v (1975), p. 75-76 per la menció d'Anglesola.

a/ (llegenda no visible)	Cap d'ocell mirant a l'esquerra,	Orla de punts.
	amb un punt a sota.	
r/ C	Triple card.	Orla de punts.
Pes: 2,7 g Ø: 18 mm	Inèdita en aquest metall.	Làm. núm. 4.

La primera peça correspon al tipus descrit per primera vegada per nosaltres i Joan Montañès¹⁰ sobre la base d'un exemplar encara més malmès i retallat que el que ara presentem, ja que només permetia la lectura .. AR ... de la llegenda +:DE:AR:BE:CA: que trobem als senyals d'aram batuts en dues cares. L'interès de la nova peça és que desfà el caràcter d'únic del primer exemplar descrit, i això ens ajuda a poder creure en una emissió uniface d'un cert volum.

La segona té encara més interès, perquè mai no havíem vist el tipus regular d'Arbeca amb llegendes +:DE:AR:BE:CA: a anvers i revers batut en plom. Recordem que al nostre catèleg incloïem un senyal de plom d'Arbeca, però aquell no duia pas el card al revers sinó la T corresponent als tipus més toscos, anepigràfics. El tipus ara descrit és, doncs, diferent del senyal de plom Crus-1027, mentre que els seus tipus coincideixen amb els del senyal d'aram Crus-1028. La diferència més notable entre els senyals de plom i els d'aram és el seu mòdul notablement més reduït, cosa que origina una absència gairebé total de les llegendes. En el tipus Crus-1027 no es veia cap lletra i en el tipus actual, només la C de la llegenda del revers. Aquesta única lletra ens serveix, però, per certificar-nos que els senyals de plom es varen batre aprofitant els mateixos encunyats que havien estat emprats per fabricar els d'aram i no pas amb d'altres de simplificats, més reduïts i anepigràfics.

Els nous exemplars els reproduïm a la làmina amb els núm. 3 i 4. Amb el núm. 5 hi reproduïm un altre exemplar del tipus Crus-1025, ja conegut de Botet, amb cap d'ocell anepigràfic a l'anvers i revers llis. Aquesta darrera peça és d'aram, pesa 5,4 g i té un diàmetre de 25 mm. Es tracta del tercer exemplar que coneixem d'aquest tipus, comptant el de Botet, i que, segons sembla, degué ésser destruït.¹¹ L'existència d'almenys tres exemplars ens permet assegurar que aquestes peces de revers llis no són el resultat d'un llimat de peces encunyades a dues cares, sinó que ja varen ser emeses a una sola cara en el primer moment.

L'aflorament d'aquestes peces pot ajudar a perfilar la cronologia dels senyals arbequins. Amb la cautela que exigeix la pobresa de les fonts documentals podem assajar la següent hipòtesi: els senyals arbequins varen poder iniciar-se al segle XV, potser durat la guerra contra Joan II i en consonància cronològica amb els senyals més toscos de Tarragona. És també probable que les emissions comencessin amb els tipus d'un sol encuny, atès que no és possible suposar la pèrdua de tots els en-

10. M. CRUSAFONT I SABATER i Joan MONTAÑÉS, «Moneda inèdita d'Arbeca», *Gaceta Numismática* [Barcelona] 73 (1984), p. 61-64.

11. Botet diu que la peça va desaparèixer en la crema de l'església de Sant Andreu de Palomar. J. BOTET I SISÓ, *Les monedes catalanes*, vol. II, Barcelona, 1909, p. 362.

cunys del revers si almenys un d'ells, el de la T, va perviure fins que va enllaçar amb els tipus més cuidats amb llegenda +:DE:AR:BE:CA:. No hi ha, doncs, possibilitat de considerar una primera emissió amb dos encunys i una segona amb un sol encuny per pèrdua o ruptura d'un dels encunys. En conseqüència, és millor pensar en una emissió primera amb el cap d'ocell a l'anvers i amb revers llis, seguida d'altres emissions amb el card o la T al revers. Tot aquest grup de factures tosques correspondria al segle XV i evidenciaria la manca d'argenters suficientment hàbils a la població.

Ja varem assenyalar que, un cop acabada la contesa, Joan de Cardona i de Prades, capità de Joan II a Tarragona durant el període bèl·lic i responsable de les emissions de senyals en aquella població, va acudir a la seca de Girona, on va poder fer «certs batiments de monedes e coses» autoritzats pel mateix sobirà. És possible que, en aquesta ocasió, Joan de Cardona aconseguís uns encunys més acurats per seguir emetent els senyals que solia batre a Arbeca. Ens referim als que porten llegendes i tenen estampes molt superiors als descrits més amunt. Aquests encunys es poden relacionar amb els de Tarragona i amb llegendes +:DE:TA:RA:GO:NA:, fins al punt que semblen sortits de la mateixa mà. No tenim dades de la cronologia exacta dels senyals tarragonins, però sembla probable que els senyals més cuidats siguin els emesos el 1484.¹²

Tant si Cardona va fer fer els encunys a Girona com si no, els senyals cuidats i amb llegendes +:DE:AR:BE:CA: deuriem emetre's durant el segle XV i bona part del XVI, ja que tenim la notícia d'Enric Cock, del 1585, que parla de les peces amb aquesta llegenda. En definitiva, doncs, podem suposar l'existència d'unes emissions tosques i anepigràfiques del segle XV i unes altres de cuidades i amb llegenda que es varen iniciar a finals del segle XV i que seguirien emetent-se a inicis del XVI, essent en circulació encara el 1585.

L'any 1595, el duc Dídac va donar llicència de batre nous senyals, atès que ja s'havien exhaurit els que havien emès «els seus avantpassats». La menció fa pensar en emissions allunyades i, per tant, el circulant del 1585 que va veure Cock no devia ésser de recent encunyació.

Sembla probable que s'iniciessin ara emissions més irregulars, aprofitant els encunys vells i aparellant-los capriciosament, i emetent plom, o incuses de llautó en funció de les disponibilitats de metall. Això explicaria els tipus de plom de mòdul reduït i les incuses de llautó fetes amb només un dels encunys del tipus cuidat. És també probable que la llicència del 1595 no sigui pas l'única i que es fessin altres emissions. Si atenem al que es diu en aquesta llicència coneguda, el volum d'emissió és molt reduït: 100 lliures. Això explicaria la raresa dels tipus de plom i de les incuses de llautó.

12. Vegeu M. CRUSAFONT, «Tarragona medieval i moderna» dins J. BENAGES, *Les monedes de Tarragona*, Tarragona, 1994, p. 48-54 i 83-84.

BALAGUER

Fins fa uns deu anys no es coneixia cap senyal de Balaguer amb les armes més modernes de la població, és a dir, amb l'escut en cairó quaterrejat d'escacs i armes catalanes. L'any 1988, Gabriel Villaronga donava a conèixer el primer tipus d'aquesta sèrie,¹³ un senyal d'aram amb explícita llegenda BALAGAR(I). Dos anys més tard, ja podíem afegir dos altres tipus de la sèrie, en concret dues peces de plom amb les mateixes armes, però de tipus ben diferent a l'altra cara.¹⁴ Encara va aparèixer un quart tipus, també de plom, en redactar la primera addenda, i ara hi podem afegir el cinquè, que respon a la descripció següent:

- Senyal de plom:
 - a/ Sembla anepígraf. Armes de Balaguer coronades.
 - r/ Rastres de llegenda (?) Creu equilateral dins cercle interior.
 - Pes: –g Ø: 14 mm. Inèdita. Làm. núm. 6.

En comentar els tres primers senyals d'aquesta sèrie en el nostre estudi sobre la moneda local, indicàvem que probablement havien d'ésser de l'inici del segle XVI.¹⁵ Ens ho feia pensar el caràcter encara goticitzant de les lletres i el bust que trobàvem en un dels tipus, molt apropat al d'alguns croats de Ferran II. Aquestes consideracions no són, però, aplicables als dos tipus darrerament descrits que, tant per la factura com per l'absència de lletres, semblen talment una continuació en vies de degeneració tipològica del tipus d'aram i dels primers de plom. Res no s'oposa, doncs, al fet que aquests senyals de plom s'hagin anat produint al llarg del segle XVI, o fins i tot més enllà. La gran varietat de tipus suggereix que probablement els responsables municipals anaven variant deliberadament de tipus a cada emissió a fi de dificultar l'actuació dels falsadors.

No disposem del pes de la peça, la qual només hem pogut estudiar a partir d'una fotografia que ens ha tramès un amable comunicant.

BELLPUIG

En l'anterior addició varem descriure dos senyals de Bellpuig batuts sobre diners de Vic de la Guerra dels Segadors, fet evidenciador de la cronologia tardana i posterior al conflicte del senyal Crus-1392. Ara podem presentar el tipus següent:

13. G. VILLARONGA, «Senyal inèdit de Balaguer», *Cercle* [Barcelona] 2 (1988), p. 61-62.

14. Tipus 1054 i 1055 al nostre llibre citat.

15. Ídem, p. 97.

– Senyal d'aram:

a/ Triple muntanya amb creu en el puig central, entre les lletres *B-L*, i tot voltat d'orla de punts.

r/ Triple card. S'aprecien restes de les legendes de la peça que va ser aprofitada com a cospell: *VIL...PV...*

Pes: 1,3 g Ø: 16 mm Inèdit Làm. núm. 7.

Es tracta, sens dubte, d'un exemplar del senyal Crus-1392 encunyat sobre un sisè de la Guerra dels Segadors del mateix Bellpuig. És un cas semblant al dels senyals abans comentats i té la mateixa significació des del punt de vista cronològic: evidència que els senyals Crus-1392 són posteriors al període bèl·lic. Hi ha, però, una altra consideració interessant en aquest cas. Si hom va aprofitar un sisè per batre un senyal, vol dir que es batia una peça que valia un ardit, o dos diners, sobre una altra que facialment en valia sis. Ja sabem, però, que els sisens de la guerra es varen acabar avaluant després del conflicte a només un diner i mig, i és per això que encara resultava més rendible reencunyar-los com a ardots.

També han aparegut altres tipus nous, molt interessants perquè resolen més d'una incògnita pendent. Són els següents:

– Senyal d'aram:

a/ Anepígraf. Espècie de triple brot espinós o card [?] amb un roc a l'esquerra (i potser també a la dreta) que es bifurca a la base. Dins la bifurcació, un puig cimant de creu.

r/ Llis.

Exemplar 1. Pes: 2,3 g Ø: 21 mm Inèdit Làm. núm. 8

Exemplar 2. Pes: 2,2 g Ø: 21 mm Inèdit Làm. núm. 9

Exemplar 3. Pes: 1,17 g Ø: 19 mm Inèdit Làm. núm. 10

A la làmina, i amb el núm. 11, reproduïm novament el senyal incert Crus-2314 per poder comparar-lo amb el tipus anterior i amb els dos inèdits que descrivim a continuació:

– Senyal d'aram:

a/ Tipus del senyal Crus-2314, és a dir, ram vegetal sobre base en forma d'una A entre rocs heràldics i amb puig cimant de creu dins la base. Tot, però, de dibuix encara més tosc que el model.

r/ Triple card, de bon art, és a dir, el tipus de l'anvers del senyal de Bellpuig Crus-1386.

Pes: 1,1 g Ø: 19 mm Inèdit Làm. núm. 12.

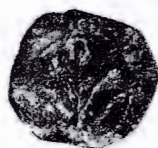
1

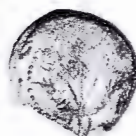
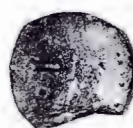
2

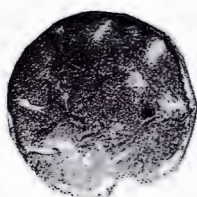
3

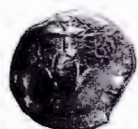
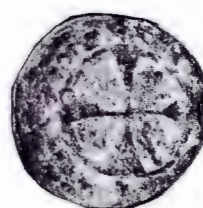
4

5

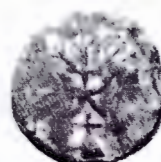
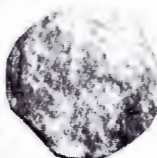
6

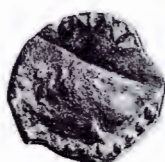
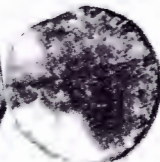
7

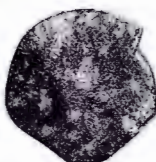
8

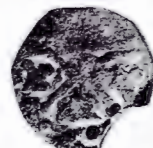
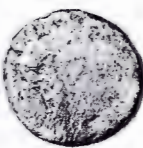
9

10

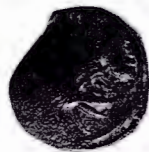
11

12

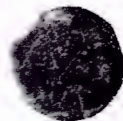
13

14

15

– Senyal d'aram:

a/ Igual que l'anterior.

r/ +BELPVG. Triple muntanya cimada de creu de punts, és a dir, el tipus de l'anvers del senyal Crus-1389 i de les incuses Crus-1390 i 1391.

Pes: 1,4 g Ø: 19 mm Inèdit Làm. núm. 13

Com podem comprovar examinant la làmina, els dos darrers senyals tenen a l'anvers un tipus molt semblant a l'incert Crus-2314, i el senyal descrit més amunt en tres exemplars també s'hi apropa molt, i la diferència més important és que el triple traç vegetal s'apropa més al triple card dels Cardona, malgrat que l'art de tots els tipus és molt inferior que en els senyals de Bellpuig tipus Crus-1389 o 1386.

Tenim la satisfacció de poder presentar també, finalment, la fotografia del nostre Crus-1388, que reproduïa un dibuix de Salat:¹⁶

– Senyal d'aram:

a/ Anepígraf. Triple card tosc, com el de l'a/ del Crus-1387.

r/ Anepígraf. Triple card de bon art com el de l'A/ del Crus-1386.

Pes: 0,83 g Ø: 19 mm Crus-1388 Làm. núm. 14.

L'aparició d'aquest exemplar confirma la nostra hipòtesi que el tipus Crus-1387 era un fals que imitava els tipus de Bellpuig i que el Crus-1388, tret de Salat, volia representar aquest fals autenticat amb l'encunyació, decidida l'any 1571 pels responsables municipals de Bellpuig, del motlle autèntic a l'altra cara de la moneda.

A la vista dels exemplars anteriors cal, però, admetre que, a més del tipus del triple card sol, Bellpuig va batre també altres senyals on es combinava l'heràldica dels Cardona amb la dels Requesens (els rocs) i amb la presència d'un petit puig cimat de creu al·ludint a l'heràldica de la població.

Resta encara un altre tipus fins ara desconegut:

a/ Anepígraf. Espècie de triple card d'extrems trifurcats, molt semblant al dels tipus abans descrits, 8, 9 i 10 de la làmina, però de mòdul més reduït. Presenta, però, arrel trifurcada sense el puig cimat de creu a la base. Als costats hi ha uns elements que potser volen indicar els rocs heràldics, però no es pot assegurar a l'únic exemplar fins ara conegut.

r/ Llis.

Pes: 1,21 g Ø: 13 mm Inèdit Làmina núm. 15.

16. J. SALAT, *Tratado de las monedas labradas en el Principado de Cataluña*, Barcelona, 1818. Làm. iv, núm. 10.

L'abundància de nous tipus exigeix un replantejament de l'ordenació de la sèrie, per bé que variarà poc la línia interpretativa que ja vàrem plantejar.

Queda clar que els tipus amb B-L en camp rodó són els emesos després de la Guerra dels Segadors, cosa que ja havíem suposat per comparació amb els segells del municipi. L'aparició d'aquests senyals B-L batuts sobre diners de Vic i ara sobre sisens del període bèl·lic permet afirmar-ho sense cap ombra de dubte pel que fa al tipus B-L en un cercle rodó de punts, Crus-1392. Pel que fa al tipus amb B-L dins d'un cairó, Crus-1393 i 1394, no hi ha seguretat pel fet d'haver-ne aparegut una peça amb la contramarca rodona de la triple muntanyeta. Recordem que aquesta contramarca no ha aparegut, de moment, sobre el tipus B-L i cercle rodó i sí, en canvi, sobre el senyal amb +BELPVG, Crus-1391.

El fet de trobar dos tipus amb una mateixa contramarca i un, de segur, tardà i en principi sense ella, porta a suposar que l'aplicació de la contramarca es va produir entre les dues emissions amb B-L. Això justificaria que el tipus amb el cairó sigui anterior al rodó. De tota manera, cal esperar per si surt algun B-L rodó amb contramarca o bé algun B-L en cairó batut sobre peces de la Guerra dels Segadors.

En conclusió, sembla que podem mantenir el tipus +BELPVG com el corresponent a l'emissió que s'inicia el 1577 amb l'anomenat «mollo nou», és a dir, nou encuny, i que segueix batent en les emissions del 1581, 1582 i 1583. El tipus Crus-1395, de mòdul molt inferior, podria correspondre a l'emissió complementària de diners que consta l'any 1582.

La part final de la sèrie de Bellpuig restaria, doncs, ordenada de la forma següent:

1581: Emissió d'ardits amb el tipus +BELPVG, Crus-1389 i 1390.

1582: Emissió d'ardits com els anteriors i diners Crus-1395.

1583: Emissió d'ardits com els anteriors.

1584-1660: En data desconeguda, dins d'aquest període, s'emetrien els senyals B-L en cairó, probablement fora del període 1640-1652 (Guerra dels Segadors), en què Bellpuig va emetre sisens d'aram. Es batrien els Crus-1393 i 1394.

1584-1660: Posteriorment a l'emissió anterior, hom contramarcaria els ardits anteriors dues vegades amb un punxó petit que conté el triple mont dins un cercle de punts. Aquest contramarcant afectaria essencialment les dues darreres emissions. Aplicat sobre els senyals Crus-1390 (+BELPVG) donaria lloc al Crus-1391, i aplicat sobre el Crus-1393 donaria lloc al tipus 21 descrit per nosaltres a la primera addenda.¹⁷

1661: Emissió d'ardits amb el tipus B-L voltat d'orla circular de punts, Crus-1392, aprofitant en alguns casos com a cospells diners de Vic o sisens de la Guerra

17. «Acreixements...», ja mencionat.

dels Segadors, donant lloc a les varietats ja comentades. La seva estampa és molt semblant al segell Sagarra-961 i documentat el 1646.¹⁸

La part inicial de la sèrie resulta força més complexa de reordenar. Tenim per a ella tres tipus bàsics:

1. Senyals amb triple card, Crus-1386.
2. Senyals amb triple card, rocs i puig cimat de creu, Crus-2314, amb les varietats descrites de card espinós, card simplificat i card probablement simplificat i mala factura. Els primers serien els 8, 9 i 10 de la làmina, els segons, l'ex-incert Crus-2314, i els tercers correspondrien a l'anvers dels tipus 12 i 13 de la làmina.
3. Senyal amb triple muntanya i +BELPVG, Crus-1389 i 1390.

Cal considerar també el fals Crus-1387 i el possible mig ardit o diner amb card espinós, làmina núm. 15. A més, hi ha les diferents combinacions d'encuny.

Quina cronologia relativa hem de donar als tres tipus abans esmentats? Si els situem en el mateix ordre en què els hem disposat, tenim un avantatge: passem d'un tipus completament senyorial, on campeja exclusivament l'heràldica dels Cardona, a un segon tipus, on tímidament aflora el puig cimat de creu al·lusi a la població, i finalment arribem al tipus +BELPVG, on l'heràldica i el nom de la població resulten clarament preeminents. Aquesta seqüència concorda completament amb el procés de municipalització dels numeraris locals que vàrem plantejar i que es compleix de forma general a Catalunya. També concorda amb el fet que l'any 1563 encara es parli de demanar permís al senyor per fer moneda, mentre que en les emissions posteriors els acords d'encunyació emanen exclusivament de les decisions del consell municipal. Ja vàrem, també, argumentar que, tant pel tipus de lletra com per l'estampa, el tipus amb +BELPVG encaixa perfectament amb la data de creació d'un encuny nou el 1577. És també pràcticament idèntic que el segell Sagarra-960, documentat el 1590.¹⁹

L'existència de dos tipus anteriors al 1577 obliga a suposar que les emissions monetàries a Bellpuig es varen iniciar força abans del 1563, primera data en la documentació estudiada per Llobet. Efectivament, en aquesta sèrie documental només s'al·ludeix a un encuny vell i a un altre de nou, mentre que ara tenim tres tipus. De tota manera, com que quan es parla de la «marca vella» encara no hi ha l'encuny nou fabricat el 1577, ja que la menció apareix el 1571, potser cal interpretar que hi va haver una marca vella, anterior al 1571, una marca actual, vigent i en ús el 1571, i un motlle nou, emprat des del 1577. En qualsevol cas cal, però, anar enrere, perquè si hi havia una «marca vella» no vigent ja el 1571, és segur que el seu ús es devia

18. F. DE SAGARRA, *Sigil·lografia catalana*, Barcelona, 1922. Tots els comentaris referents a sigil·lografia al·ludeixen a aquesta obra.

19. Ídem.

produir abans de l'anterior emissió documentada, que és del 1563. Cal també fer atenció al fet que en l'emissió del 1563 es parla de batre diners, mentre que el 1577 es diu que hi ha en circulació molts ardots falsos. Sembla, doncs, que el 1563 es batrien diners i abans d'aquella data, ardots. Nosaltres havíem suposat que en aquest cas *diners* tenia un sentit genèric, però probablement no va ser així, ja que, com anirem veient, sembla que l'emissió d'ardits a Bellpuig devia començar molt abans del 1563, segurament en ple segle xv, com en tantes altres poblacions catalanes.

Perquè es bateren a Bellpuig senyals amb dues heràldiques diferents?

Els Cardona de Bellpuig eren una branca secundària dels Cardona que s'havia iniciat en la població del mateix lloc i amb el títol de vescomtes. La branca l'encetà Hug de Cardona, fill del vescomte Hug II, que va obtenir la baronia de Bellpuig que havia aportat al patrimoni familiar la seva àvia Beatriu d'Anglesola.²⁰ És per això que els barons de Bellpuig s'anomenaven de Cardona-Anglesola.

Els Cardona, barons de Bellpuig, enllaçaren successivament amb Francesca de Pinós, Caterina de Centelles i Castellana de Requesens, sense que els consorts aportessin nous títols. L'any 1506 la situació va canviar en casar-se el quart baró de Bellpuig, de nom Ramon (1511-1522), amb Elisabet de Requesens, comtessa de Palamós. Aquest títol havia estat atorgat l'any 1486 a Galceran de Requesens i, en morir l'any 1505, va passar a la seva filla Elisabet. La preeminència del títol nobiliari de la consort va fer que des de llavors els Cardona de Bellpuig es denominessin Cardona d'Anglesola i de Requesens.

Amb el fill de Ramon, de nom Ferran (1522-1571), la situació va tornar a variar, en obtenir, d'una banda, altres títols superiors i de l'altra, títols pel seu matrimoni amb Beatriu Fernández de Córdoba, hereva dels títols i les grans propietats a Andalusia que havien estat del famós Gonzalo Fernández de Córdoba, denominat «El Gran Capitán». De resultes d'aquest enllaç, els Cardona es titularien ara Cardona-Fernández de Córdoba i d'Anglesola i Requesens, de manera que el nom de Requesens va passar a una situació secundària.

Sembla clar que si els senyals de Bellpuig reflectien l'heràldica senyorial en els seus inicis, els tipus amb card sol haurien d'ésser els més primitius, com a mínim anteriors a l'enllaç del 1506 entre el baró Ramon i la comtessa Elisabet de Requesens. En canvi, els senyals amb el card dels Cardona i els rocs heràldics dels Requesens serien els adients per al període 1506-1597, tenint present que en aquesta darrera data el nom Requesens va passar a una posició secundària.

El canvi de tipus no té perquè haver-se produït el 1506 mateix, però sembla clar que ha d'ésser posterior a aquesta data i anterior al 1563, any en què ja devia ésser vigent l'encuny card-rocs-puig, i per això l'any 1571 parlarien de la «marca vella», que seria la del card sol.

Hom podria suposar alguna connivència entre les peces de Bellpuig i les de Pala-

20. Dades d'Armand de Fluvià a *Gran enciclopedia catalana*.

mós, tenint en compte que des del 1506 els Cardona d'aquesta branca tenien ambdós dominis i es coneixen documents d'emissions a Palamós. Es podria pensar, per exemple, en peces de Palamós reaprofitades a Bellpuig o viceversa. Podem abandonar aquesta hipòtesi per raons prou sòlides: les notícies documentals sobre emissions locals a Palamós són dels anys 1483-1486 i, per tant, anteriors a la creació del comtat de Palamós a favor de Galzeran de Requesens. Pel que fa a la notícia indirecta d'una possible emissió el 1604, resulta massa tardana si tenim present que des del 1577 tenim un «mollo nou» que podem identificar bé amb el tipus amb +BELPVG.

Cal situar-nos, doncs, exclusivament a Bellpuig i assajar ara d'explicar les complicades combinacions d'encunys que han anat apareixent, així com els altres tipus complementaris.

En un principi, al segle xv i, en tot cas, abans del 1506, els barons de Bellpuig eren, en primer lloc, Cardona. Els senyals es devien anar produint amb un sol encuny, serien els senyals d'una sola cara amb el card sol, Crus-1386, un tipus abans atribuït a Cardona. Aquestes emissions devien ésser molt abundants, pel que veurem després.

Més endavant, en algun moment posterior al 1506 i que probablement no va ser gaire anterior al 1563, es va passar al tipus card-rocs-puig, amb una fabricació força descurada, i se'n varen produir diferents varietats que correspondrien als tres subtipus que abans hem descrit. En batre's diners (i no ardots), el 1563 es devia emetre el tipus de petit mòdul que hem descrit i que reproduïm a la làmina amb el núm. 15.

En advertir l'any 1571 els consellers les abundants falsificacions, es varen avenir a autenticar els falsos amb la «marca vella», advertint que només ho farien una vegada i que, en endavant, la gent hauria de vetllar per la bonesa de les peces, car les hauria de prendre «a son risc».

Podem interpretar la notícia anterior en el sentit que s'havien batut els falsos Crus-1387 i que els autenticaren batent a l'altra cara d'aquestes peces la marca vella, és a dir, la del card sol, i així es va obtenir el tipus abans descrit (lâm. núm. 14), que correspon al Crus-1388, obtingut de Salat. Sembla clar que el falsificador, ben poc hàbil per cert, pretenia copiar el tipus card-roc, i que els anells que acantonen el ram, tosca aproximació al card, deuen voler imitar els rocs.

A més de marcar els ardots falsos, els consellers de Bellpuig varen acordar també remarcar per l'altra cara tots els vells ardots circulants. Això ho varen acordar el 1577, quan ja tenien el «mollo nou», que és el de la triple muntanya i +BELPVG. Aquesta decisió explica l'aparició de senyals que combinen aquest nou encuny amb els dos tipus del card i del card-rocs-puig. Existeixen, però, molts més senyals amb la combinació +BELPVG/card, Crus-1389, que no pas amb +BELPVG/card-rocs-puig. Això es podria explicar suposant, com ho hem fet abans, que les emissions amb card sol haguessin estat molt més abundants que les de card-rocs-puig, probable conseqüència d'una durada i un volum superior de les seves emissions.

L'aparició de la combinació card sol amb card-rocs-puig, segons el tipus ara descrit (làmina núm. 12), fa pensar que, a més de la falsificació abans esmentada, potser també se'n varen fer d'altres, de manera que el tipus híbrid que comentem podria ésser un fals del tipus card-rocs-puig, autenticat també amb la marca vella del card sol. En aquest cas també seria un ardit autenticat el tipus que combina la varietat més tosca del card-rocs-puig amb el motlle nou, +BELPVG. Ens referim al tipus 13 de la làmina. Aquesta autenticació hauria d'ésser posterior, ja que en aquest cas ja es treballa amb el nou encuny, obert el 1577. De fet, malgrat l'afirmació dels consellers que no tornarien a autenticar ardots falsos, sembla que ho varen tornar a fer el 1575 i el 1576, davant l'amenaça que els de Tàrraga «abatessin» tots els ardots de Bellpuig, és a dir, que els neguessin el curs. El mes de juny del 1577, i quan ja tenen el nou encuny, es parla d'una altra falsificació que va aparèixer a Anglesola, i el 1578, davant les peticions dels de Tàrraga, els consellers es van mostrar disposats a remarcar amb el nou encuny els ardots bons, però ja no els falsos. Malgrat les seves afirmacions, és possible que la nova falsificació fos també autenticada, sigui amb el motlle del card, sigui amb el nou, +BELPVG, la qual cosa donaria com a resultat els tipus de les làmines 12 i 13.

Hom podria pensar, com a alternativa, si totes tres varietats del tipus card-rocs-puig són autèntiques. Aquesta hipòtesi és defensable, però llavors no tenim explicació per al tipus que combina la varietat tosca amb el card sol (làmina núm. 12).

Un cop autenticats els falsos i avalats els bons, sempre amb l'aplicació d'encunys bons, sembla que en les emissions que es varen produir a partir del 1577 es va emprar el motlle nou, ja que en les tres emissions documentades del 1581, 1582 i 1583 es parla d'«ardits nous». És possible, però, que es batessin indistintament o segons el gruix del metall disponible amb l'encuny nou únicament, i s'obtenia el tipus Crus-1390, o bé aplicant a l'altra cara el card, de manera que s'emetria llavors el tipus Crus-1389. Ens ho fa pensar l'existència del que semblen diners amb els dos encunys, Crus-1395, i la persistència d'aquest costum en el tipus següent, amb B-L, arribant al tipus Crus-1393 i 1394.

Si els consellers varen considerar preferible complementar l'encuny nou amb el del card sol després del 1577, tindríem una altra explicació de la superior abundància del senyal +BELPVG/card, Crus-1389.

Cal advertir, finalment, que si acceptem com a bons els tipus card-rocs-puig de les varietats espinosa i simplificada, i falsos els de factura tosca, ens manca la combinació de les dues primeres varietats i +BELPVG. Aquesta combinació s'hauria d'haver produït el 1571, quan, un cop obtingut l'encuny nou, varen determinar d'avaluar amb una remarca a l'altra banda tot el numerari circulant. Aquest fet no constitueix en si mateix un argument negatiu per a la nostra hipòtesi a la vista de l'extrema raresa de la major part d'aquest tipus. Pensem que el Crus-1388, que Salat va veure a inicis del passat segle, ha tardat gairebé dos segles a reaparèixer.

Caldria reiniciar la recerca documental per poder assajar de donar més validesa

a les hipòtesis plantejades. L'increment espectacular dels tipus supera ara la informació que ens aporta la documentació fins ara coneguda.

Com a recapitulació, podríem fer per als senyals de Bellpuig l'ordenació general següent:

Primer tipus: seria el del card sol i revers llis, Crus-1386. Generalment apareix encunyat a una cara, amb el revers llis, però també n'hi ha d'incusos. Aquestes emissions devien iniciar-se al segle XV i es devien emetre fins a l'inici del segle següent.

Segon tipus: seria el del card acantonat de rocs i amb el puig cimat de creu, Crus-2314. El canvi d'heràldica seria conseqüència de la nova situació sorgida de l'enllaç amb els Requesens el 1506, però probablement el canvi de tipus no es va fer immediatament, sinó més tard. D'aquests tipus amb card-rocs-puig se'n coneixen tres varietats diferents, totes d'art molt inferior al del tipus primer. La varietat més tosca podria ésser falsa. L'emissió d'aquests ardits i del diner corresponent s'aniria produint fins al canvi d'encuny del 1577.

Falsificacions: ens són documentades entre el 1563 i el 1577. Ho és, sens dubte, el Crus-1387 i molt probablement també ho és la varietat més tosca del tipus anterior.

Autenticacions: els consellers de Bellpuig autenticaren peces falses aplicant encunys bons a l'altra cara i també varen avalar de nou els tipus bons amb la mateixa operació. Inicialment, això es va fer amb l'encuny del tipus primer, i així es varen crear diferents híbrids. Sembla, però, que també s'autenticaren peces el 1577 amb el tipus tercer.

Tercer tipus: correspon a l'anomenat motlle nou, amb +BELPVG, Crus-1390. Es va emprar el 1577 per avalar els tipus anteriors bons (i, eventualment, alguns de falsos) i en les emissions del 1581, 1582 i 1583. Sembla que es varen encunyar incuses (Crus-1390), o bé senyals a dues cares (Crus-1389), segons la disponibilitat de metall. A més dels ardits, en l'emissió del 1582 es varen fer també diners, que correspondrien al tipus Crus-1395.

Quart tipus: tipus B-L dins un cairó encunyat a dues cares (Crus-1393), amb revers de triple card o incús (Crus-1394). Ha d'ésser ja del segle XVII, segons sembla, pel parentiu amb el segell Sagarra-961, del 1646. Resultat difícil de situar-ne exactament la cronologia. Tenint present l'ample espai cronològic entre la fabricació de l'encuny del 1577 i l'inici de la Guerra dels Segadors (1642) i el molt més petit període entre la fi de la Guerra i l'única notícia de la darrera emissió (1661), semblaria més probable que aquest tipus fos de la preguerra o de la guerra. Si acceptem que durant la guerra l'emissió es va centrar exclusivament en els sisens d'aram (cosa, però, no pas segura), l'espai més gran és per a la preguerra. I si atenem el parentiu amb el segell, més aviat anem a cronologies tardanes. És, per tant, difícil d'arribar a una certesa sense noves dades documentals. De tota manera, hi ha encara un altre factor, les contramarques.

Senyals contramarcats: existeix una contramarca constituïda per la triple muntanya pròpia de Bellpuig, voltada per un cercle de punts. Fins ara l'hem trobada

marcada sobre els tipus tercer i quart, la qual cosa ens assegura que els dos tipus varen ésser successius i, probablement, no gaire allunyats. Efectivament, si en marcar el tipus quart el tercer correspongués a una emissió molt allunyada, difícilment n'haurien sobreviscut exemplars per poder-los contramarcar. L'extinció d'un numerari pot situar-se en un període aproximat d'uns cinquanta anys. D'acord amb aquesta dada, més aviat hauríem de situar la contramarca abans o durant la Guerra dels Segadors. La contramarca, que sol ésser marcada dues vegades a cada peça, aplicada sobre el tipus Crus-1390 dóna el Crus-1391, i aplicada sobre el tipus Crus-1393 dóna el tipus 21 de l'anterior ampliació.

Cinquè tipus: correspon al B-L dins un cercle rodó de punts, encunyat a dues cares i amb el triple card al revers (Crus-1392). No sembla haver-hi dubte sobre la seva identificació amb l'emissió del 1661 i, en qualsevol cas, el seu batiment sobre diners de Vic a nom de Lluís i sobre sisens retallats de Bellpuig els fan posteriors a la guerra.

BLANES

Ens cal fer una precisió referent a la pellofa atribuïda a aquesta població, Crus-1410, datada el 1569. La creu que apareix a la part baixa de la peça correspon a l'heràldica de la població.²¹ Darrerament ha aparegut un senyal de caràcter civil, de plom, que porta aquest escut sobre les lletres BLA en una de les cares i una cabra (dels Cabrera, senyors de la vila), a l'altra cara. Pesa 1,75 grams.

BOSA

Avancem la notícia que han aparegut a Sardenya diners de Bosa batuts sobre diners de Menorca.²² Com que sabem positivament que els diners menorquins es varen batre d'aram pur, tenim ara evidència que la moneda de Bosa era de tipus completament fiduciari i, en conseqüència, de caràcter local. En parlar d'aquestes peces, varem escriure: «La llegenda CIVI BOSE sembla indicar una moneda de caràcter ciutadà, per bé que Sollai pensa més aviat en una encunyació d'emergència de caràcter reial, hipòtesi que s'ajudaria de la llei de la moneda, que és d'un diner i mig segons aquest autor». Sollai no justificava la font de la seva afirmació sobre la llei, però segurament ho deduïa d'algunes informacions referents a la cotització de la moneda en el mercat monetari sard. Unes anàlisis haurien revelat la manca de contingut d'argent.

21. V. COMA SOLEY, *Santa Maria de Blanes*, Barcelona, 1941. Làmina enfront de la p. 120 que ens passà per alt en redactar el nostre llibre.

22. Han d'aparèixer també publicats a *Quaderni...* 9, mencionats a la nota 8. Tanmateix, hom pot veure'n un exemplar de E. PIRAS, *Le monete della Sardegna*, Sàsser, 1996, p. 146, amb referències a la nota anterior.

CERVERA

La nova recopilació documental feta per J. M. Llobet i Portella, amb l'afegit de molts nous documents i la transcripció completa d'altres abans només anunciats o resumits, ens permet d'albirar un panorama molt més complet de les fabricacions de numerari local.²³

És molt probable, d'una banda, que ja abans de la guerra civil catalana del segle xv s'haguessin batut senyals locals. Efectivament, malgrat que la primera notícia sobre ploms o senyals sigui del 1467, hi ha informacions en aquests acords que ens porten a fabricacions anteriors. Recordem que l'any 1465 els paers varen obtenir llicència de Pere de Portugal per batre moneda i que la varen canalitzar vers la fabricació de sisens d'argent, és a dir, de terços de croat. La moneda va tenir dificultats per ser acceptada, sobretot després que Cervera caigués en mans de Joan II. Malgrat que el nou sobirà els revalidés la llicència monetària i malgrat l'acord de finals del mateix 1465 d'assajar la fabricació de rals i mitjos rals, no sembla que tot això tirés endavant, ja que l'any 1466 veiem que s'ha acordat triar els sisens bons i falsos, i a mitjan 1467 es parla ja de fer senyals. El que podríem anomenar cicle de la plata o cicle dels sisens restaria circumscrit, doncs, als anys 1465-1466.

Pel que fa als senyals, tenim, com hem dit, un primer acord de fer senyals del valor d'un diner l'any 1467 i l'aseveració, l'any 1468, que ja resten en circulació molt pocs de ploms doblers. Malgrat que es fessin altres fabricacions després de la primera menció del juny de l'any 1467 i encara que un acord del mes de febrer del 1468 hagués mencionat la necessitat de mudar encunyys per combatre la falsificació, en cap moment no es parla de l'existència o de la fabricació de dos valors ni de l'encunyació de doblers.

D'altra banda, Llobet ha afegit també un document del 1462 amb l'acord que «Sobre lo batre moneda, que pus se'n pot fer o batre, que'n facen». Aquesta deliberació del consell cerverí és anterior a la concessió de Pere de Portugal. Per tant, o bé hi ha una altra concessió d'Enric de Castella o els paers es refereixen a la fabricació de numerari local i en uns termes que no tanquen pas la possibilitat d'emissions anteriors.

Com que és molt difícil que les emissions de doblers s'haguessin exhaurit en un any (del 1467 al 1468), el més lògic és pensar que varen ésser emesos en virtut de l'acord del 1462, o bé potser abans i tot. En qualsevol cas, hem d'afegir el dobler a la sèrie de valors emesos per Cervera, que fins ara eren diners i malles. A més, però, no es pot descartar que també fes quarts de diners o pugeses. Es parla de les pugeses en dues ocasions. L'any 1479 els paers diuen que «per la vila van moltes pugeses, e moltes de falses» i que els forasters no les volen pendre, per la qual cosa es proposen de batre ploms que les substitueixin. L'any 1495 diuen que «les puge-

23. Articles ja mencionats a la nota 3.

ses velles, que són de la vila» les donaran per fondre una campana. Certament, aquestes pugeses podrien ésser foranes, per exemple de Lleida, però sorprèn que no les assajessin de canviar a la ciutat emissora abans de perdre-les. D'altra banda, sembla que hi ha una certa cura en denominar les monedes pels seus orígens: l'any 1480, en un inventari de monedes es parla de rals d'argent, patacs, ardits i «malla de Cervera». Més lògic hauria estat encara qualificar les pugeses pel seu origen si no haguessin estat fetes a Cervera mateix. En canvi, té poc valor que diguin que les pugeses «són de la vila», perquè pot voler dir que són *propietat* de la vila, més que no pas *emeses* per la vila. Si Cervera havia fet pugeses, probablement ho va fer abans de la guerra del segle XV, perquè en endavant es parla de doblers, diners i malles com a valors a fabricar.

Tenim, doncs, tres valors segurs i un de possible (la pugesa), i un seguit d'acords de fabricació ara molt més nombrós i gairebé mai explicatiu de detalls que permetin endevinar els tipus emprats en cada ocasió. Només sabem que els anys 1468 i 1469 varen mudar els tipus a causa de les falsificacions, i que l'any 1479 Franci Torroja presenta nota de tres parells d'encunyats diferents, explicant que la vila l'havia anat obligant a canviar els encunyats, segurament per les mateixes raons que el 1468. També hi ha una curiosa anotació de l'any 1468: «que quitassen los doblens e que ffessen dinars, per ço com són molt pus dificultosos de fer que no los doblens [...]». L'any 1484 els paers voldrien canviar el sistema de fabricació i, en lloc de ploms, que «se'n perden molts», que poguessin fer senyals d'aram amb el senyal de la vila, com ho fan a Tarragona, Tàrraga i altres llocs. Malgrat que finalment l'arrendador Torroja va seguir fent ploms, sembla que la vila havia obtingut quelcom, ja que el seu enviat al rei Joan Aymerich tornà amb alguna concessió que els va permetre controlar millor l'astut argenter. És, per tant, possible que obtinguessin llicència de fer senyals d'aram, per bé que la seva insistència en la mateixa petició l'any 1626 demostra que, en tot cas, va ser una autorització limitada en el temps. En la petició del 1626 es fa esment, per única vegada, dels tipus que pensen gravar als menuts: «les armes de la vila a la una part y a l'altra la effigie de sa magestat». Malauradament, ens consta que el resultat va ser negatiu, ja que el rei no va autoritzar l'emissió. No tenim, d'altra banda, cap tipus monetari que s'adapti a aquesta descripció. Així doncs, malgrat que l'enviat dels paers es proposa d'insistir en la petició, no tenim avui cap indici que se'n sortís.

Els acords de fabricació són dels anys 1462, 1467 (diners), 1467, 1467 (respectivament 100 sous, 40 lliures i 30 lliures en els tres acords d'aquest any), 1468 (diners), 1470 (doblers i diners), 1475, 1479 (malles i diners) i probablement 1577, 1582 i 1577 (diners). Els encunyats varen ser canviats el 1468, el 1469 i tres vegades entre el 1470 i el 1478, i segurament abans de les fabricacions del 1577, 1582 i 1598, si és que realment es varen fer, ja que només ens consta que els paers varen demanar autorització. Combinant aquestes informacions arribaríem a l'esquema següent:

Abans del 1468:	doblers 1	
	1467: diners 1	
	1468: diners 2	
	1469: diners 3	
Des de	1470: diners 3	} 3 parells de Torroja
	doblers 2	
	diners 4	
	1479: diners 4 (?)	
	malles 1	
1577 a 1598:	diners 5 (?)	

Hi hauria, doncs, almenys dos tipus de doblers, segurament fins a cinc de diners i un de malles.

Passar d'aquesta llista a la identificació dels tipus resulta molt arriscat, tant per l'escassa evidència com per la inseguretat que ens donen els senyals fins ara coneguts, ben pobres d'informació. Sembla clar que Torroja va actuar amb parells d'encunyats i, per tant, va emetre peces a dues cares. Segurament serien de plom, com els ploms de veremes que també va encunyar. Un dels tipus devia ésser el que combina el cérvol i les armes catalanes, Crus-2518, que donàrem en fotografia a l'anterior addenda. Els tipus Crus-2512 i 2513, amb les mateixes estampes i mòduls diferents i també de plom, podrien ésser una de les parelles de dos valors, segurament el de diners i malles del 1479. Ens ho fa pensar la menció del 1468 que els diners eren més difícils de fabricar que no pas els doblers. Eren, doncs, els diners encunyats a dues cares i els doblers, incuses de llautó? Això justificaria el comentari anterior. Els doblers podrien ésser, llavors, les incuses descrites per Rafael Comas²⁴ i potser la nostra Crus-1480. Podem afegir ara el tipus següent:

– Senyal d'aram:

a/ Anepígraf. Armes catalanes de tres pals en cercle lineal.

r/ Anepígraf. Creu equilateral patada i cercle lineal.

Pes: 1,3 g Ø: 17,7 mm Làm. núm. 16 Inèdita

L'anvers de la peça té un extraordinari parentiu amb la incusa descrita per Comas, però no arriba a ésser del mateix encuny. Podria ésser un senyal cerverí d'aram emès potser en virtut de l'autorització obtinguda per Aymerich el 1486 i batut en alguna de les fabricacions entre el 1577 i el 1598, quan sembla que Torroja ja no

24. R. COMAS, «Algunes novetats de la moneda cerverina», *Acta Numismàtica* [Barcelona] 19 (1989), p. 147-156.

intervenien en les fabricacions després del frau del 1494, en què va fer molts més ploms dels que li havia estat autoritzat.

La sèrie documental és ara molt més rica, però la manca d'elements que permetin datar les peces i l'escassetat de tipus no permeten encara fer una interpretació global amb garanties de certesa. Restin, doncs, les anteriors propostes com a primeres hipòtesis a confirmar.

EIVISSA

La dificultat endèmica que obstaculitzava una ordenació i interpretació del numerari eivissenc de l'edat moderna era la manca d'exemplars. Aquest fet i l'abundància de les falsificacions va afavorir que es produïssin nombrosos errors d'atribució i que s'esmunyissin peces falses com la Campaner-9 (lám. iv), les Botet-29, 31 i 32 i la nostra Crus-2474.²⁵

Fa un parell d'anys va aparèixer un nombrosíssim lot de peces eivissenques en el mercat numismàtic. Això ens va decidir a assajar un aprofundiment de la qüestió. A més d'un examen minuciós de la nova evidència, vàrem fer un buidat exhaustiu de la *Historia de Ibiza* de Macabich²⁶ i ho vàrem complementar amb algunes consultes documentals als fons de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, emprats per Botet però no pas en la seva totalitat.²⁷

El resultat d'aquest estudi va ésser publicat per nosaltres a *Gaceta Numismática* i va consistir en una ordenació, la identificació de nous tipus, el destriament de peces bones i falses, i una cronologia completament renovada de les emissions, que s'allargaven gairebé un segle i mig més del que fins ara s'havia suposat.²⁸ En revisar el nostre text, ja en proves, ens vàrem adonar que havíem seguit massa al peu de la lletra les atribucions de Campaner i que amb els nous materials es podia plantejar una altra hipòtesi d'ordenació. Això ho vàrem fer constar en una breu addenda.²⁹

Resumirem tot seguit les consecucions d'aquell treball, donant per bona la segona forma d'ordenació.

Des de Carles I, en què començà a córrer moneda eivissenca, fins a l'inici del segle XVII va funcionar amb regularitat un mercat monetari tancat que permetia sostenir un canvi estable entre el doblor eivissenc i el ral de plata de curs general. En tot el període, el canvi va ésser de 17 doblers per un ral. L'illa era deficitària de tota mena de productes i només tenia una indústria que li podia equilibrar els pagaments exte-

25. A. CAMPANER, *Numismática balear*, Palma de Mallorca, 1879.

26. ISIDORO MACABICH, *Historia de Ibiza*, Palma de Mallorca, 1966-1967, 4 vol.

27. Arxiu de la Corona d'Aragó, plec 1610 citat per Botet, actualment lligall 1045.

28. M. CRUSAFONT, «Las monedas de Ibiza desde Carlos I al 1887», *Gaceta Numismática* [Barcelona] 121 (1996), p. 11-36.

29. Íd., p. 36.

riors: la producció de sal. Aquesta era administrada pel municipi, el qual canviava sal per productes envers l'exterior i els venia a l'interior a canvi de sal. El gran flux econòmic passava, doncs, per la sal, i la moneda local només era emprada per a les petites transaccions dins l'illa, de manera que o no entrava en comparació amb el numerari de valor intrínsec o, si hi entrava, ho feia en volums tan poc importants que hom acceptava sense dissentiment la paritat fixa del ral per 17 doblers.

Aquest mecanisme es va desgavellar a partir del 1630, aproximadament, per un conjunt de causes: excessius impostos sobre la sal que la feien difícilment exportable, pirateria externa o bé oficial i obertura al mercat extern pels interessos de grups dominants que controlaven el municipi i es lucraven amb l'especulació. Això va fer que el dobler eivissenc s'hagués de canviar cada cop més directament amb el ral de plata de curs general. El caràcter fiduciari de la moneda eivissenca, que era de coure pur, la feia poc apta per mantenir una paritat estable en condicions de mercat obert. És per això que es va produir una veritable inflació i el dobler eivissenc va començar a perdre cotització davant la moneda forta. Vegem-ne l'evolució:

Any	Doblers per ral de plata
Fins el 1630	17
1655	75
1690	Entre 90 i 180
1696	225
1698	300

La documentació ens mostra les grans dificultats que això va produir als eivissencs i les àmplies discussions per assajar de resoldre el problema. Hom podia actuar difícilment, però, sobre l'arrel del conflicte: fiscalitat abusiva, inseguretat, especulació. La caiguda del dobler obligava a emprar moltes més peces i, per manca d'aquestes, el municipi feia córrer pòlices, una espècie de paper moneda que en res no afavoria la cotització. Les autoritats de l'illa només varen arribar a actuar contra aquest darrer problema fent emissions més àmplies i incrementant els facials de les monedes. Així, dels doblers o peces de dos diners es va passar a monedes de quatre diners, a sous o peces de dotze diners, i finalment a les cinquenes o peces de cinc sous o seixanta diners. La condemna definitiva a la misèria dels illencs, la va segellar Felip V, el 1710, confiscant les salines. Varen assajar desesperadament de recuperar-les, però només varen poder obtenir que el rei s'avingués a pagar «por vía de limosna» 2.690 pesos l'any, mentre que els ingressos de la sal s'estimaven en més del doble. Per acabar-ho d'adobar, la «limosna» es pagava rarament «por falta de caudales», de manera que l'any 1814 la monarquia devia ja als illencs 200.000 rals de billó.³⁰ Si tenim present que habitualment s'havien de defensar amb els seus migrats recursos de les invasions pirates, hom s'admira que Eivissa no aca-

30. Íd., v. p. 23, nota 37.

bés completament despoblada i, per tant, de l'extraordinari tremp de la seva gent.

Pel que fa a les espècies monetàries, l'etapa de crisi resulta ben difícil de reconstruir. Amb Carles I tenim dos tipus monetaris de bon art, mòduls i pesos força diferents i efígies que miren, en un dels tipus, a la dreta, i en altres, a l'esquerra. No es pot descartar que les peces petites siguin diners i les altres, doblers, però cal advertir que fins ara mai no hem trobat menció de diners a la documentació eivissenca. Sempre es parla exclusivament dels doblers fins que a finals del segle XVII es produeixen els increments de facial abans esmentats.

Després dels dos tipus de Carles I creiem que cal situar el dobler de bon art i testat reial sense coronar, que manté la línia d'encuny amb bona factura del regnat anterior. Ja veurem com el tipus barbat i coronat que Campaner situava en aquest regnat encaixa millor amb tipus tardans i inequívocs de Felip IV. El dobler sense corona seria, doncs, de Felip I (II). Cal advertir que a Eivissa varen emprar la numeració castellana per als sobirans de nom Felip i així, quan afloren ordinals amb Felip III (IV), sempre apareix en la forma PHI.III.

Podria correspondre a Felip II (III) un dobler sense ordinal, efígie a esquerra coronada i art bastant bo, però no disposem fins ara de notícies d'emissions en aquest regnat.

Cal atribuir tres tipus a Felip III (IV). El primer seria el que Campaner donava a Felip I (II), amb efígie barbada i corona amb un arc, sobretot perquè la seva estampa es pràcticament idèntica que la d'un altre dobler que porta la llegenda PHI.III i que era inèdit fins a la nostra anterior publicació. Aquesta segona varietat de dobler no fa cap al·lusió a Eivissa, ja que al revers consta la divisa +DOMINVS MI ADIVT, però és indubtablement eivissenca per la concentració de troballes a l'illa, el parentiu de factura i el fet d'haver-ne aparegut una varietat amb la xifra 6 afegida davant de l'efígie a fi d'aprofitar l'encuny per batre sous. Tindriem, doncs, per a Felip III (IV):

1. Dobler d'efígie barbada i sense ordinal, d'art rudimentari.
2. Dobler d'efígie semblant i +DOMINVS MI ADIVT al revers.
3. Dobler d'encuny bo (va ésser importat de Gènova) i bust amb corona radiada, pràcticament inèdit, un tipus que fins ara només es coneixia amb la xifra 6 davant del bust.

Respecte a la nostra catalogació del llibre de la moneda local, tindriem l'ordenació següent:

Carles I: Doblers (o dobler i diner), Crus-2469, 2468.

Felip I (II): Doblers del tipus Crus-2472, qu atribuíem llavors a Felip II (III).

Felip II (III): Doblers de tipus Crus-2474. Aquest, però, era el fals corresponent a aquest tipus. Vegeu, doncs, el núm. 5 a l'article citat de *Gaceta*.

Felip III (IV): Dobler Crus-2470 (abans atribuït a Felip I) i dos altres doblers inèdits, núm. 6 i 7 a l'article de *Gaceta*.

En entrar al regnat de Carles II, les coses es compliquen extraordinàriament. La primera mesura no té excessius problemes: l'any 1684 es contramarquen tots els doblers en circulació i s'ls atribueix el valor de quatre diners. Corresponen a aquesta emissió tots els doblers que porten la contramarca d'un escudet català en cairó superat d'una corona elemental i sovint amb un petit apèndix ondulat a l'extrem inferior. A continuació, hom va decidir batre sous, és a dir, peces de sis doblers o dotze diners. Com que la unitat consagrada era el dobler, la xifra indicativa del sou és el 6, com a peça de sis doblers. Hom aprofita, en un primer moment, vells encunyats dels dos darrers tipus de Felip III (IV), tot afegint un 6 davant l'efígie. Per tant, el dobler a nom de Felip III, atribuït per Campaner a aquest sobirà, és, en realitat, un sou del temps de Carles II. També ho és, és clar, un altre tipus que descrivíem nosaltres (*Gaceta*, núm. 8a) que aprofitava per a l'anvers el penúltim tipus del regnat anterior, és a dir, el que regularment portava al revers la llegenda +DOMIVS MI ADIVT.

Sembla que, abans d'emetre finalment a nom de Carles II, encara es varen obrir nous encunyats a nom de Felip III (IV) amb el sis al davant, a no ser que el nostre núm. 9 de *Gaceta* no sigui un fals. Malgrat la seva mala factura pel que fa a l'efígie, no difereix pas gaire de les estraletes peces a nom de Carles II. En darrer terme es van obrir encunyats a nom de Carles II amb el sis davant l'efígie, tipus ja conegut de Campaner.

Hi hauria, doncs, fins a quatre varietats de sous emeses en temps de Carles II, tres de les quals, a nom de Felip III (IV). Al nostre catàleg de *La moneda catalana local* només consten el segon (Crus-2476), i el darrer a nom de Carles (Crus-2478).

Ens resta la qüestió més conflictiva: la de les cinques. Aquestes peces són totes a nom de Carles II i porten la data 1686, a excepció d'una rara varietat sense data però de característiques generals molt semblants. Darrere el bust del rei, a l'anvers, hi ha la xifra 5 en forma esquemàtica, de manera que sembla un traç ondulat. El cinc vol indicar el valor de cinc sous.

Com era lògic, els numismàtics havien anat atribuint aquestes peces a Carles II. Se suposava que després d'aquest rei ja no s'havia fet moneda a Eivissa.

Amb les noves informacions podem assegurar el que segueix:

- Fins ara no s'ha trobat cap menció de cinques en el regnat de Carles II.
- Consta positivament que en els anys 1808-1811 es varen batre a Eivissa una gran quantitat de cinques, les quals varen ésser àmpliament falsificades, de manera que l'any 1818 es va decidir de contramarcas-les. Es coneixen cinques contramarcades.
- No es coneix cap altre tipus de cinquena que la de Carles II.

Amb les dades actuals no ens queda altre remei que concloure que, malgrat la seva aparença i les seves llegendes, les cinques conegudes a nom de Carles II i amb data 1686 varen ésser emeses almenys en sa major part els anys 1808-1811.

Com que consta clarament que l'any 1808 es varen obrir nous encunys, no és possible suposar exclusivament un aprofitament d'encunys vells.

Pel que fa al circulant monetari, almenys fins al 1887, en què es va fer la darre-ra recollida, els coures eivissencs junt amb les tresetes mallorquines devien circular amb normalitat. Efectivament, malgrat que l'any 1878 s'havia donat ordre de retirar tot l'aram autòcton, encara el 1887 es va fer una recollida de 3.363 pessetes de doblers contramarcats i 212 pessetes en cinques. Això demostra que la moneda pròpia d'Eivissa va circular amb normalitat, no tan sols al segle XVIII sinó també una bona part del XIX i que si el 1808 el numerari s'havia enrarit, l'entrada de les cinques el va reabastir. Cal abandonar, doncs, la idea que la moneda pròpia d'Eivissa acabés a finals del segle XVII com s'havia dit fins ara.

FRAGA

Hem de consignar que en un catàleg de venda varem veure un segon exemplar de la incusa de Fraga que porta la llegenda entre dos cercles, tipus que varem descriure per primera vegada a l'ampliació anterior.³¹

GRATALLOPS

Finalment ha aparegut el veritable o un dels veritables senyals de Gratallops.

Nosaltres li havíem atribuït, amb prou reserves, una peça fins llavors classificada com a pellofa d'Escaladei, que portava una escala superada de creu, tot dins un escut, a cadascuna de les cares. L'heràldica coincidia amb el de la cartoixa i, en no ésser adient com a pellofa per a aquest tipus de comunitat, varem pensar si podria ésser moneda local de Gratallops, un poble dependent de la cartoixa. De tota manera, l'aspecte de la peça més aviat feia pensar en un getó italià, com ja varem indicar.³²

L'origen italià de la peça ens va ser confirmat més endavant per Jacques Labrot, de manera que ens tronàvem a quedar sense moneda per a les documentades emissions de Gratallops.

Hi havia dues dades prou concloents: la menció que el 1562 feien els síndics de la Selva del Camp dels menuts de Gratallops i l'autorització que l'any 1608 donava el prior d'Escaladei a la població per batre fins a 70 lliures de menuts.³³

Darrerament ha aparegut un nou tipus que, amb tota seguretat, ha de correspon-

31. Ens referim al núm. 25 del nostre «Acreixements...».)

32. *La moneda...*, p. 187.

33. Íd., p. 186-187.

dre a una de les emissions documentades. Es tracta d'una incusa que podem descriure així:

– Incusa de llautó:

a/ Anepígrafa. Escala vertical rematada per dos arcs oposats a la part de dalt que emmarquen un camp on hi ha una creu que recolza en el darrer graó. Als costats, llops rampants.

Pes: 0,52 g Ø 17/18 mm Inèdita Làm. núm. 17

La incusa reproduceix amb tots els seus detalls el segell municipal de la vila de Gratallops que Sagarra trobà acompanyant un document del 1781.³⁴

Si la peça correspon a l'emissió del 1608, no ens ha d'estranyar que hagi costat tant de retrobar, perquè l'emissió de setanta lliures de diners correspon a només 16.800 peces, xifra insignificant per poder assegurar una supervivència després de tants segles. D'altra banda, és ben sabut que les incuses de llautó resisteixen pitjor el pas del temps que els senyals d'aram, de molt més gruix.

Les notícies documentals i el context de la petició en la carta dirigida al prior d'Escaladei del 1608 més aviat fan pensar que Gratallops va emetre en diferents ocasions. No tindria, doncs, res d'estany que en el futur apareguessin altres tipus monetaris atribuïbles a Gratallops.

GRAUS

No tenim encara cap notícia documental de la fabricació de moneda local a Graus, però ja vàrem assenyalar que l'aparició d'una bossa plena de peces de llautó amb l'heràldica de la població a Graus mateix era un bon element d'atribució. El fet que la bossa es qüestió s'hagués trobat a l'església va fer pensar al seu descobridor que els llautons havien d'ésser pellofes. Ja vàrem indicar, però, que les incuses de Graus no porten cap element religiós, al marge de les al·lusions a St. Victorià que conté l'excut de la vila. D'altra banda, a més dels llautons de Graus, hi havia peces de moltes altres poblacions i totes eren monedes locals. Per tant, malgrat el lloc d'aflorament de les peces, més aviat cal pensar en monedes locals de caràcter civil. L'explicació de la presència de tals llautons a l'església pot ésser senzilla: el sacerdot devia anar separant de les almoines totes aquelles peces que no tenien curs a la població.

Darrerament ha aparegut una altra incusa que també podria pertànyer a Graus. La descrivim:

– Incusa de llautó de forma quadrada:

a/ Anepígraf. Escala de perfil suportada per una columna, peça heràldica

34. *Sigil-lografia...*, segell 1194.

que significa un grau. A la dreta, una petita aspa o tisora oberta. Emmarcat lineal.

Pes: 0,7 g Mides: 13 x 13 mm Inèdita Làm. núm. 18

La peça heràldica principal és el grau, un element que apareix a diferents segells del llinatge Grau i també a l'escut de Graus. Pano diu que les armes de Graus són quarterejades de graus i altres elements de forma idèntica a com les trobem a les incuses abans comentades.³⁵

Davant d'aquesta dificultat, varem indagar si hi havia alguna altra possibilitat a la zona lleidatana o en els pobles propers de l'aragó actual. Hi ha la possibilitat d'El Grado, situat dins el comtat de Rigagorça i que antigament era designat per El Grau. Actualment, l'heràldica emprada per aquest poble és una espècie de castell sobre unes ones aquàtiques que potser inicialment volien representar un pont especialment monumental. En qualsevol cas, les armes s'aparten del tipus habitual del grau. Certament, no tenim la seguretat que hi hagi unes armes antigues diferents, però no hem trobat la manera d'esbrinar-ho, ja que la bibliografia aragonesa d'aquests temes és ben escassa.

D'altra banda, varem observar que a Graus hi ha una antiga arcada, que potser corresponia a una font avui en desús, en què hi havia l'escut de Graus representat senzillament per un grau. No hem trobat, en canvi, explicació satisfactòria per a l'aspa o tisora.

En qualsevol cas, cal tenir present que els tipus quadrats ens han aparegut fins ara a la zona lleidatana (Balaguer, Tàrraga, Aitona) i que la peça que comentem també és d'aquesta procedència.

En conseqüència, i amb les dades actuals, s'imposa l'atribució a Graus com a més probable.

LLEIDA

Parlarem primer de les novetats que han aparegut en l'àmbit de les pugeses i després de les que es refereixen als menuts.

Pel que fa a les pugeses, cal començar per un aclariment i, en certa manera, una rectificació. Després del nostre *La moneda catalana local*, va aparèixer un altre tipus de pugesa incusa de factura molt tosca, amb el triple llir tancat dins un oval mal traçat i amb llegenda simplificada +LE-YDA, en lletra que varem apreciar com a llatina. Per la mala factura i pel tipus de lletra, la varem classificar en el grup homònim i la reproduïem a *Acuñaciones...*³⁶ amb el núm. 1467, immediatament amb al-

35. No mencionem sistemàticament la bibliografia complementària que es pot anar trobant al nostre *La moneda...*

36. M. CRUSAFONT, *Acuñaciones de la Corona Catalano-Aragonesa y de los Reinos de Aragón y Navarra*, Madrid, 1992. En endavant, CruVS— seguit del número del catàleg.

tres pugeses encunyades a dues cares, de característiques similars. A la làmina podem veure un altre exemplar semblant amb la descripció següent:

- Pugeses de Lleida, incusa de llautó:
a/ +LE-YDA Triple l·lir dins un tancat oval.
Pes: 0,35 g Ø: 14 mm Similar a CruVS-1467 Làm. núm. 19.

Malgrat la seva mala factura, aquest exemplar té millor dibuix que el que havíem descrit abans. D'altra banda, cal observar que la A té un traç a sobre, com si fos gòtica tardana, i no té traç horitzontal. Aquesta lletra s'apropa a la dels tipus CruVS-1468 i 1469, però no es pot descartar que pugui assimilar-se a les A del grup gòtic alterat i en majúscula, dels tipus CruVS-1452 a 1459. Cal admetre, per tant, que aquesta sèrie d'incuses, per bé que per la seva mala factura s'acosten als primers tipus del grup llatí, CruVS-1468-1469, no es pot descartar que puguin pertànyer al gòtic majúscul alterat, CruVS-1452-1459.

A més d'aquesta incusa, n'han aparegut unes altres dues de característiques ben diferents:

- Pugeses de Lleida, incusa de llautó:
a/ .: +LE-YDA.. Triple l·lir, orla de punts.
Pes: 0,20 g Ø: 16,2 mm Inèdita Làm. núm. 20
- Pugeses de Lleida, incusa de llautó:
a/ .LE-YDA Triple l·lir, orla de punts grossos.
Pes: 0,32 g Ø: 15,5 mm Inèdita Làm. núm. 21

La primera de les dues incuses anteriors mostra una factura molt perfecta i unes lletres gòtiques majúscules de gran puresa, amb una A quadrada superada d'un llarg frontal cap a l'esquerra i una D perfilada, de traç més gruixut al centre de l'ondulació que als extrems. Es tracta d'un tipus gòtic molt primitiu que s'acosta, per exemple, al de les incuses de Teresa d'Entença. En tot cas, sembla més arcaic que el de les pugeses considerades fins ara més primitives. Sembla, doncs, que podríem situar aquesta incusa a l'inici de la sèrie lleidatana. La primera notícia que per ara tenim és de finals de segle, en concret del 1299, no gaire lluny, doncs, de les pugeses de Teresa d'Entença, que es varen poder començar a obrar el 1314.

La segona de les dues descrites és molt semblant a la primera, però té un dibuix menys detallat i una factura força més descurada. Les A, però, segueixen essent quadrades, com correspon a una gòtica regular majúscula. Cal tenir present que per a les incuses de llegenda abreujada LEYDA, l'única lletra que resulta clarament determinant per saber si les lletres són majúscules o minúscules és la A i, en certa manera, la D, però poques vegades la conservació de la peça permet fer apreciacions clares.

SEGELL

BOLLA

Aquestes dues incuses tenen evident parentiu entre elles i són del tot diferents de les altres incuses lleidatanes conegudes que, o bé tenien les lletres gòtiques minúscules (cas CruVS-1465 i 1466) o bé gòtica majúscula alterada, com en els casos de les CruVS-1460, 1463 i probablement la 1467.

Cal observar que si seguim prenent com a element datador la paleografia, camí que sembla el més fiable, s'alternen incuses i senyals d'aram budes a dues cares i llegendes curtes i llargues, així com les formes LEIDA i LEYDA. Això, però, potser no ha de sorprendre si tenim present que ja succeïa amb la primera ordenació i que pot ésser fruit dels diferents obridors d'encunys al llarg de tants segles de batre pugeses. Un altre argument a favor de l'ordenació amb criteris paleogràfics que va fer Ignasi Puig és la menció del 1435 que «lo molle de les pugeses noves es estat pres e furtat [...]», prova que batien llavors incuses, única manera d'obrar-les *amb un sol encuny*. Això coincideix amb l'esquema plantejat per I. Puig, que situava la major part de les incuses al segle xv.

Alternances d'incuses de llautó i senyals a dues cares les hem trobat igualment a altres llocs, i no pas en cronologies primeres sinó tardanes, com és el cas d'Arbeca. Per tant, creiem que cal seguir classificant les pugeses amb la feble orientació paleogràfica, que considerem més segura que no pas la via tipològica rígida. Almenys fins que no hi hagi dades documentals més concretes que ens permetin fixar millor els tipus en la seva cronologia.

Pel que fa als diners o menuts ens cal fer un primer aclariment: al nostre *La moneda catalana local*, pàg. 198, dèiem que ignoràvem què podia significar la contramarca CA que porten alguns menuts. Havíem oblidat en aquell moment que Mateu i Llopis havia documentat una contramarca l'any 1630 i que bé podria correspondre a aquesta marca.³⁷

També podem afegir una altra varietat de menut:

– Diner d'aram.

a/ +PHIL.....S.REX: (tipus no visible)

r/ +.....RDA: (tipus no visible: creu ?)

Pes: 0,4 g Ø: 14 mm Inèdit Làm. núm. 22

Aquesta peça sembla que ha d'ésser diferent de la que descrivíem en l'anterior ampliació, ja que, malgrat tenir en comú que és a nom del rei, al revers hi ha una forma ILERDA, mentre que l'anterior sembla que era del tipus LE(IDA). La factura de les lletres sembla bona, però el desgast en el camp no permet apreciar-ne els tipus. Caldrà esperar l'aparició de peces més completes per assajar una datació relativa.

37. F. MATEU Y LLOPIS, *Datos y documentos para la historia monetaria de Lérida, siglos XIII a XVII*, Lleida, 1945, p. 49.

MONTBLANC

Dues novetats han sorgit darrerament dins aquesta sèrie monetària, tan avara d'exemplars. Vegem-ne la descripció:

– Incusa de llautó:

a/ +MONTISAL.BI. Puig cimat de llir amb la M sobre la base i sobre un camp d'armes catalanes.

Pes: 0,7 g Ø 19 mm C-M³⁸ Làm. núm. 23.

– Senyal de plom:

a/ Puig cimat de llir de forma triangular i llegenda horitzontal M-O-NT amb la N i la T nexades i la O sobre la muntanya triangulada. Orla de punts.

r/ Creu equilaternal patada. Orla de punts.

Pes: 1,45 g Ø 14,5 o 14 x 15 (mal tallat) Inèdit Làm. núm. 24

La incusa sembla a primera vista molt semblant a la Crus-1878. Si l'examinem amb a tenció hi trobarem, però, dues diferències. En el tipus que ara hem descrit el puig cimat de llir té la base plana i les barres catalanes afloren per sota. En canvi, en la Crus-1878 la base del puig és corbada i recolza sobre la part baixa del cercle, de manera que les barres no poden ja ésser visibles per baix. En aquest sentit, doncs, el tipus ara descrit presenta una disposició semblant a la Crus-1877. Més important és l'altre element diferencial: la peça ara descrita porta una M sobre el puig, cosa que no succeix en la 1878, però sí en la 1877. Com que la 1877 es anepígrafa i la 1878 porta llegenda +MONTISALBI, a primera vista la peça actual s'apropa a la 1878, però en canvi, per la base plana i per la M sobre el puig, s'acosta a la 1877. És evident, doncs, que es tracta d'un tipus híbrid i que la seva situació cronològica més probable es troba entre els dos tipus coneguts.

Com ja indicàvem en treballs anteriors, el tipus Crus-1877 és ben igual que el nucli central del segell de Montblanc Sagarra-1308, emprat des del 1320, però en ús encara el 1606. El senyal Crus-1878 és exactament igual, fins i tot per la llegenda al segell Sagarra-1310, emprat a partir del 1564. Si la incusa Crus-1877 ha de correspondre al segle XV, potser a finals, i la Crus-1878, a mitjan segle XVI, la incusa descrita ara serà adient per a l'inici del segle XVI.

Tenim dues notícies documentals de les emissions montblanquines. L'una és del 1564, quan els jurats de la Selva del Camp acorden rebutjar els menuts de diverses viles, entre elles Montblanc. L'altra és la llista d'Antic Roca, que cita Montblanc com a ciutat emissora el 1647.

38. Vàrem preparar una nota presentant aquesta peça per ésser publicada a *Aplec de Treballs* de Montblanc, que és en curs d'edició.

Sembla clar, pel que hem vist per a altres poblacions, com per exemple Balaguer o Arbeka, que els senyals de plom siguin posteriors a les incuses de llautó i als senyals d'aram. En qualsevol cas, el tipus clarament llatí de les lletres MONT del senyal de plom descrit fan que no sigui possible situar-lo abans de les incuses. Per tant, cal concloure que Montblanc va emetre moneda local almenys des de finals del segle XV fins a mitjan segle XVII, i que en una primera etapa es varen batre incuses de llautó i després senyals de plom. La cronologia aproximada dels tipus ara coneguts seria:

1. Incusa Crus-1877: finals del segle XV.
2. Incusa descrita ara: inicis del segle XVI.
3. Incusa Crus-1878: mitjan segle XVI.
4. Plom descrit ara: inici-mitjan del segle XVII.

PONTS

Les pugeses de Ponts eren una de les quatre que apareixien en les concessions de moneda local donades per Alfons III i publicades per Botet. Aquestes concessions, totes de l'inici del segle XIV, eren de caràcter personal i, segons Monfar, havien estat molt freqüents en aquella època.³⁹

La concessió de Ponts va ésser donada, segons Botet, a Ramon Portell i l'any 1328. Ja vàrem advertir, en descriure un llautó incús amb la llegenda R.PORCEL, que era molt fàcil una confusió de lectura entre Portell i Porcell i que, per tant, la peça amb Porcell podria ésser de Ponts.⁴⁰ Darrerament, el document al·lusiú a Ramon Portell/Porcell ha estat reexaminat i sembla que es fa molt difícil dilucidar si la lletra és una *t* o una *c*. De fet, el mateix Ferran de Sagarra va confondre aquests dos noms en transcriure uns segells.⁴¹

Aquesta facilitat de confusió i, sobretot, l'aparició d'un nombre considerable d'exemplars a nom d'un R. Porcell ens inclinen a creure que cal identificar aquestes peces amb la concessió donada per Alfons III el 1328 per encunyar pugeses a Ponts.

En esmentar aquesta peça en una darrera addició al nostre llibre sobre la moneda local, no en vàrem poder donar ni la fotografia ni la descripció completa, cosa que fem ara:

39. D. MONFAR, *Historia de los condes de Urgel*, Barcelona, 1952, p. 301.

40. Vègeu una darrera addenda al nostre *La moneda...*, p. 464.

41. Ha estat Joan Montañès qui ha realitzat la revisió del document. Pel que fa a Sagarra, transcriu Porcell en el segell 2671 i Portell en el segell 2311. Analitzant els documents es veu ben clarament que es tracta de la mateixa qüestió i de la mateixa persona. En el primer cas, però, Porcell va emprar el seu segell amb l'emblema d'un porc i la lectura, potser més clara, del segell. En el segon cas va emprar el segell que li va deixar una altra persona i, per tant, Sagarra no es podia orientar ni per la figura del porc ni per la llegenda del segell. Restava el document, en el qual va llegir erradament Portell.

– Incusa d'aram:

a/ +S:R:PORCEL (C, E, L gòtiques) Porcell passant vers l'esquerra.

Pes: 0,6 g Ø 19 mm Crus-2519 Làm. núm. 25

Tal com hem assenyalat en altres ocasions, la s inicial de la llegenda correspon a la paraula SIGILLUM o SEGELL, i demostra que els encunys per batre les incuses eren copiats de les matrius per marcar els segells de cera que autenticaven els documents. La similitud entre uns i altres és tan gran que hom podria arribar a pensar si empraven les mateixes matrius dels segells per fer les incuses. Hi ha, però, una dificultat: podien resistir les matrius de segells els cops de martell necessaris per batre incuses? Si recordem les llargues escarpes que s'han conservat i que servien per batre les pellofes eclesials, hom s'inclina a creure que les dues funcions eren molt diferents i, en conseqüència, incompatibles.

Les incuses de Ramon Porcell s'haurien iniciat, doncs, amb els tipus ara descrits i el 1328. Més endavant, segurament ja al segle XV, aquest numerari es va municipalitzar, procés que ja hem vist produir-se en les altres viles que varen partir d'uns amonedaments de caràcter personal. Sorgirien llavors els senyals amb la marca d'un pont de carenat corbat, el ja conegut Crus-2001. El caràcter gòtic de les lletres en els tipus a nom de Ramon Porcell, s'avé amb aquesta cronologia i seqüència.

Darrerament ha aparegut una tercera incusa atribuïble a Ponts, aquesa, però, nominativa i, de segur, més moderna, que respon a la següent descripció:

– Incusa d'aram:

a/ PON(S) horitzontalment i sobre un pont de carenat horitzontal que té tres o més pilars. A sota, traços ondats, indicadors d'un curs d'aigua.

Pes: 0,38 g Ø 18 mm Inèdita Làm. núm. 26

Sembla que després dels dos pals verticals de la N s'aprecien les línies corbades de la s, però no es pot assegurar. D'altra banda, tenim al centre del pont tres pilars iguals i a l'esquerra, una espècie de pilar que no arriba a la part baixa del carenat i que no es pot descartar que volgués ésser una T. Potser la s estaria situada a la dreta dels pilars i faríem llavors la lectura PONT(S). És difícil de dir, perquè la part dreta de la incusa està molt gastada. De tota manera, cal dir que als segells el nom de la població apareix sempre en la forma PONS i mai PONT(S). És per això que sembla més probable que la llegenda estigui situada tota ella a la part de dalt del pont, en la forma PONS.

El tipus rectilini de la N mostra que les lletres són llatines. D'altra banda, els ponts de carenats plans solen aparèixer en representacions més tardanes que els de carenat corbat. Per tant, la peça sembla que ha d'ésser més tardana que l'anepígrafa Crus-2001.

La seriació dels tipus coneguts seria, doncs:

1. Tipus Porcell: segle XIV. Crus-2519.
2. Tipus pont carenat corbat: segle XV o XVI. Crus-2001.
3. Tipus pont carenat recte: segle XVI (segona meitat). Ara descrit.

Hi ha encara el plom incert Crus-2330, que sembla portar a una de les cares un pont de tres pilars i que podria ésser també de Ponts i correspondre a les emissions tardanes de senyals.

En qualsevol cas, sembla clar que Ponts és una de les poblacions catalanes que devia tenir una llarga tradició d'emissions locals a partir de l'autorització del rei Alfons III del 1328.

PRADES

Entre les novetats publicades, cal assenyalar el plom de Prades que va donar a conèixer no fa gaire Ricard Font.⁴² Porta a l'anvers una cartel·la quadrada on, en dues línies, llegim PRA-DES i al revers, un quadrat amb quatre flors dins d'una orla lobulada. Font ha fet observar la similitud, gairebé la identitat, entre aquest revers i una de les cares d'una bolla de plom que té a l'altra banda unes armes catalanes i que, sens dubte, correspon igualment a Prades. Recordem que el camp omplert de flors correspon a l'heràldica antiga de Prades, per a la qual ja vàrem descriure el senyal Crus-2323, més endavant identificat a CruVS-1517, encara que amb dubtes que l'exemplar actual més aviat fan esvanir.

El sistema de punxó de l'anvers mostra parentiu amb el del senyal hipotètic de Vilabella de Gaià, Crus-2325, CruVS-1624. Reproduïm aquesta peça a la làmina amb el núm. 27.

RIUDOMS

Ja hem avançat que X. Sanahuja ha pogut afegir Riudoms en la nòmina de poblacions emissores de moneda local i que, de moment, restem en l'espera de l'aparició dels exemplars corresponents.⁴³

42. Va publicar una breu nota a la *Circular Informativa* del Grup Filatèlic, Numismàtic i de Col·leccionisme de Terrassa, núm. 318 (1996).

43. Vegeu més amunt, nota 3.

SANAÜJA

A l'apartat d'incertes del nostre *La moneda catalana local* vàrem descriure per primer cop, amb el núm. 2326, una incusa de llautó que portava un bàcul entre les lletres v-s. Sempre que una incusa porta tipus religiosos es presenta el dubte de si serà una pellofa o una moneda local de caràcter civil. En aquest cas, constatarem una certa semblança amb les pellofes de Tàrraga i Cervera, i ens preguntàvem que voldria dir v-s. Si era un indicatiu de valor, podria voler indicar cinc sous, i resulta una xifra bastant alta per a una pellofa. Alternativament, dèiem que podria voler indicar Vila de Sanaüja, amb el bàcul com a indicatiu de la seva qualitat de vila de domini episcopal, ja que va pertànyer als bisbes de la Seu d'Urgell. D'altra banda, Sanaüja era una de les poblacions continguda en la llista d'Antic Roca, del 1564.⁴⁴

La hipòtesi d'una moneda local de Sanaüja es va anar afermant amb l'aparició de nous exemplars. Cal tenir també present que en un dels segells de Sanaüja el bàcul ocupa un dels camps.⁴⁵ Avui podem afegir una altra informació que reforça molt la idea d'una moneda local de caràcter civil. Prop d'Agramunt i al voltant d'un clot es van trobar, a la superfície, un d'aquest llautons sencer i tres de tallats pel mig, probable residu o part despreciada d'un petit tresoret. Tant pel fet d'haver apergut un petit dipòsit com pel tallat podem descartar gairebé del tot que aquestes peces siguin pellofes. Efectivament, no és gens probable que es trobin atesorades i en conjunt fora de la població emissora. D'altra banda, és ben sabut que a l'època medieval es tallaven a voltes els diners per obtenir dos òbols.

A la làmina, núm. 28-31, reproduïm l'exemplar sencer i els tres fragmentats. Al marge del tall, tots responen a la mateixa descripció que el nostre Crus-2326.

TARRAGONA

En la nostra col·laboració al llibre de J. Benages, *Les monedes de Tarragona*,⁴⁶ hi vàrem poder afegir un conjunt de dades documentals sobre les seves emissions baixmedievales gràcies a l'amabilitat de J. M.ª Requesens. Aquestes noves dades ajuden a situar les emissions de Joan II i Ferran II. Per la seva banda, J. Benages va publicar algunes noves pellofes, entre elles una de contorn triangular. Es tracta de la primera pellofa que coneixem amb aquesta forma geomètrica.⁴⁷

44. Ja comentada per Botet i per nosaltres a *La moneda...*

45. Segell 1481, emprat en document del 1581. SAGARRA, *Sigil·lografia...*

46. «Tarragona...», mencionat a la nota 12.

47. Núm. 12 del catàleg, p. 243.

TÀRREGA

Dues noves incuses que fa poc hem pogut examinar sembla que també poden relacionar-se amb els «ploms» de Tàrraga que vàrem ja comentar a la primera addenda. En aquella ocasió, teníem incuses que mostraven un escudet ple de cairons, voltat de bordura d'escac o bé de punts. Ara es presenten algunes variants:

- Incusa d'aram, probablement quadrada:
 - a/ Anepígrafa. Escut arrodonit per baix amb cairons. Emmarcat lineal de forma quadrangular.
 - Pes: 0,24 g Mides: (14 x 12) mm Inèdita Lám. núm. 32
- Incusa d'aram o llautó, quadrada:
 - a/ Anepígrafa. Escut arrodonit per baix amb armes catalanes de tres pals i voltat d'escacs.
 - Pes: 0,57 g Mides: 16,5 x 16,5 mm Inèdita Lám. núm. 33

Aquestes peces tenen un parentiu de factura i d'elements amb les que vàrem descriure a l'addició anterior. És per això que les considerem varietats d'aquelles. De tota manera, cal assenyalar que hi ha alguna dificultat per poder fer amb seguretat aquesta homologació: la primera peça no té, aparentment, bordura d'escac, encara que els cairons l'apropen als tipus targarins. Pel que fa a la segona, podria també ésser d'alguna altra població reial situada dins l'àmbit del comtat d'Urgell, com per exemple Balaguer. Però com que la sèrie balaguerina és ja prou abundant i no tenim tampoc elements determinants per proposar una atribució alternativa, és per això que optem per afegir aquestes dues peces al grup targarí.

TORÀ

Seguim sense cap notícia sobre la possibilitat que a Torà s'hi haguessin batut mai monedes locals de caràcter civil. Crida l'atenció, però, la peça que tot seguit descrivim i que, segons ens han comunicat, va ésser trobada a Torà mateix:

- Incusa de llautó taladrada:
 - a/ Anepígrafa. Brau passant vers l'esquerra. Orla de punts.
 - Pes: 0,20 g Ø 14 mm Inèdita Lám. núm. 34

Aquesta peça, amb el signe parlant de la vila, té tot l'aspecte d'una moneda local. D'altra banda, Torà no tan sols havia estat una vila important, sinó que també

era el cap d'una de les batllies del ducat de Cardona, un llinatge sovint relacionat amb amonedaments.

En principi, doncs, i malgrat el buit documental, res no s'oposa al fet que poguem considerar aquesta peça un tipus local de caràcter civil emès a la vila de Torà.

VILAMUR

En una recent monografia sobre Cardona llegim:

[...] els pobles del vescomtat de Vilamur suplicaren a Francesc Ramon Folc d'Aragó i Cardona «vulla fer-los gràcia i mercè de donar-los licència que púgan fer diners, com los fan los altres lochs de ducat, de la mateixa forma y manera». A aquesta petició el duc va contestar que «plau a Sa Excia. que no els pугan fer sino demanada y obtesa licència cada vegada per Sa Excia. los serà atorgada, demanada y obtesa». Això s'esdevenia el 1570 [...].⁴⁸

Aquesta notícia la podem relacionar amb una altra que procedeix d'un viatger del segle XVIII:

Vilamur. Cabeza de vizcondado, famoso en otro tiempo, como que en él se batía moneda [...].⁴⁹

Sembla clar, doncs, que ha d'haver-hi moneda local dins el vescomtat de Vilamur. Aquest fet en si no seria cap novetat, perquè des de mitjan segle XIV els vescomtes de Vilamur posseïen La Pobla de Segur, la qual ja fa temps que té moneda local coneguda. La qüestió és si, a més de La Pobla, també batia el mateix poble de Vilamur, com sembla donar a entendre la segona menció.

Sense poder respondre de forma concloent, cal recordar l'existència d'unes peces incuses anepígrafes que porten per tipus un mur rematat de merlets en forma de llances. Nosaltres el vàrem atribuir a Mur perquè era la població i el llinatge que tenia unes armes més semblants, però cal convenir que també podrien ésser de Vilamur. Si tenim present que no tenim cap dada documental a favor de Mur, sembla que s'imposa el canvi d'atribució i donar aquestes incuses a Vilamur.

48. Antoni BACH, *Història de Cardona*, Barcelona, 1992, p. 55.

49. Francisco DE ZAMORA, *Diario de los viajes hechos en Cataluña*, Barcelona, 1973, p. 178.

INCERTES

Consignem, en primer lloc, que han aparegut a Catalunya segons exemplars de les incertes 2328 i 2333, amb la qual cosa es referma la possibilitat que siguin monedes locals catalanes.

Una altra incusa de llautó de difícil lectura sembla que va aparèixer no lluny d'Agramunt. Es tracta de la següent peça:

- Incusa de llautó que té un doblec:
a/ +s:.....A. (8 tombat) Un arbre amb tres arrels.
Pes: 0,26 g Ø 16 mm Inèdita Làm. núm. 35

La llegenda s'inicia amb una s com esclafada, segueix amb lletres de difícil interpretació que semblen separades per punts i acaba amb una A i un 8 tombat. Entre els nombrosos municipis catalans que porten un arbre al seu escut només Xerta s'adaptaria bé a la distribució de lletres que deixen entreveure els espais. De tota manera, no es pot descartar que es tracti d'una incusa de Fraga, que també s'hi adapta i acaba igualment amb una A, conceptuant que el 8 tombat final no és altra cosa que un ornament. A favor de Fraga tenim que en el segell Sagarra-2356⁵⁰ apareix un arbre molt semblant, mentre que Xerta hauria de dur un xiprer. Els xiprers heràldics tenen, però, més aviat una forma d'espiga que no pas la d'arbre que veiem a la peça. L'arbre, present a l'escut de Fraga, al·ludiria a les seves famoses figueres, de tradició morisca. És possible que més endavant passés a una representació més arbustiva per acostar-se al dibuix de la pugesa de Lleida. En qualsevol cas, resta pendent de confirmació.

Tres peces incertes apareixen amb l'heràldica dels Cardona. Són les següents:

- Senyal (?) de plom:
a/ Anepígraf. Triple card entre anells. Orla de punts.
r/ Anepígraf. Armes catalanes en cairó i orla lobulada amb punts.
Pes: 2,05 g Ø 18,5 mm Inèdit Làm. núm. 36
- Senyal (?) de plom:
a/ anepígraf. Triple card, potser cantonat de fulles (?).
r/ Llis
Pes: (3,85) g Ø 25 mm Inèdit Làm. núm. 37

50. Fem els escritinis a partir de Sagarra i també de M. BASSA, *Escuts heràldics dels pobles de Catalunya*, Barcelona, 1968. Per a aquesta qüestió és també interessant la *Geografia General de Catalunya*, dirigida per Carreras Candi, que reproduïx molts segells municipals, encara que la major part són força moderns. Obtenim l'escut de Fraga d'*El Atlante español* de Bernat ESPINALT, 1786-1789.

– Incusa de llautó:

a/ Anepígraf. Triple card semblant a l'anterior. Orla lineal.

Pes: 0,55 g Ø 0,24 mm Inèdit Làm. núm. 38

Totes tres peces més aviat fan pensar en monedes de caràcter local i deuen correspondre, si és així, a algunes de les nombrosíssimes poblacions senyorejades pels Cardona; ara per ara és molt difícil aventurar una atribució. L'única peça que pot atribuir-se és la primera, perquè el card entre anells només apareix en els senyals d'Arbeca i, d'altra banda, aquest plom ha aparegut també en aquesta població. Per tant és probable aquesta atribució i caldria situar la peça a finals del s. xv o a la primeria del xvi. Amb tot, aniríem més segurs si apareguessin més peces d'aquest tipus a la zona.

Han aparegut també dos nous tipus d'incuses quadrades:

– Incusa de llautó, forma quadrada:

a/ Anepígraf. Balances suspeses, en equilibri i un llaç (?) entre els plats. Bordura lineal.

Pes: 0,52 g Mides: 11 x 11 mm Inèdita Làm. núm. 39

– Incusa de llautó, forma quadrada:

a/ Anepígraf. Puig cimat de llir de dibuix tosc i lleó rampant.

Pes: 0,35 g Mides: 14 x 13 mm Inèdita Làm. núm. 40

D'aquesta segona, en coneixem dos exemplars.

En haver aparegut totes dues peces a la zona lleidatana, sembla que han de correspondre a aquesa contrada o bé a la zona aragonesa limítrofa on ja tenim amonedament a Fraga, Graus i altres. No hem trobat cap segell municipal que porti els tipus de cap de les dues peces, ni tampoc hi ha de semblances suficients amb els escuts municipals aplegats per Bassa. Aquest autor aporta tres escuts amb balances, però en cap dels tres no hi ha el llaç central. D'altra banda, un d'ells, Sant Miquel de Fluvià, és situat en una zona on hi ha molt pocs amonedaments locals. Una altra, Prats i Sansor, sembla una població de massa poc relleu, i, a més, forma part de la Cerdanya on, en tot cas, corrien els diners de Perpinyà i de Puigcerdà. El tercer, Sant Miquel de la Vall, és també un municipi petit i porta a l'escut les balances acompanyades de les armes catalanes, però en canvi és situat al Pallars, on uns amonedaments locals serien més esperables. Resta finalment Fontllonga, per a la qual Bassa dóna un escut amb un conjunt de llunes concèntriques, però que en segells municipals del segle passat porta unes balances.⁵¹ La població no sembla im-

51. Obtenim aquest escut d'un recull de fotografies d'una vella col·lecció de segells municipals procedent dels papers del col·leccionista Joan Bàucis.

portant, però es troba situada en el marquesat de Camarasa, on ens consten diverses poblacions emissores.

Per a la incusa de les balances, les possibilitats millors serien, doncs, Sant Miquel de la Vall o Fontllonga, però cal insistir que no trobem parentius suficients ni tenim cap base documental. Cal, doncs, prendre aquests suggeriments com a primeres hipòtesis per comprovar.

Tampoc no hi ha solució clara per a la segona incusa. El comunicant del segon exemplar d'aquest tipus la creia de La Pobla de Segur per la campana que interpretava a la part esquerra de la peça. No es pot negar aquesta possibilitat, però té força inconvenients. D'una banda, és dubtós que la peça de l'esquerra sigui una campana, i si ho fos tampoc no és exclusiva de La Pobla de Segur, sinó que en el mateix Bassa la trobem a Sant Celoni, Sant Boi o Sant Just Desvern. D'altra banda, les armes de La Pobla apareixen en segells municipals del segle XIX de dues altres formes diferents: la Verge sobre fons radiant o bé un poble. Encara en el segell 1398 de Sagarra, emprat el 1781, l'emblema és una estrella. També cal considerar que ja coneixem monedes de La Pobla i que porten per tipus el triple card dels Cardona, senyors de la vila des del 1389. Això darrer no és un argument totalment negatiu, però sorprendria una mica que, amb tan antic senyoriu sobre la població i amb l'existència de peces tardanes (segle XVII segons Botet) amb el triple card, n'hi haguessin d'anteriors amb altra simbologia. Finalment, la interpretació per una campana no dona raó del lleó rampant.

Per la nostra banda, pensem que és un puig cimat de llir, del qual raja una font, emblema possible per a Rialb de Noguera o per a Aiguaviva de Bergantes, avui en terres aragoneses. Aquesta hipòtesi també té, però, l'inconvenient de no donar explicació per al lleó. En conseqüència, hem de conformar-nos amb aquests breus indicis sense que poguem fer una atribució amb una base una mica sòlida.

CONCLUSIÓ

Quaranta nous tipus o varietats inèdites representen una notable nova aportació al sector de la moneda local i ens mostren que el tema segueix àmpliament obert.

Cada vegada més es fa evident que hi ha un grup important de poblacions que varen mantenir les seves emissions de forma permanent durante períodes molt llargs, en alguns casos dos segles o més encara.

La pobresa d'elements de les peces converteixen les troballes en elements decisius i demanen noves recerques documentals.

I, vist en conjunt, hom no pot deixar de sorprendre's que una tan gran quantitat de tipus i pobles emissors ens hagi estat amagat durant tant de temps.